

KESİN DÖNÜŞ MÜ, YOKSA TEKRAR GÖÇ ETME HAZIRLIĞI MI? NİTELİKLİ TÜRK GÖÇMENLERİN ALMANYA VE AMERİKA'DAN GERİYE GÖÇÜ

Meltem YILMAZ-ŐENER¹

Gonca TÜRGEN²

ÖZ

Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen g, büyük oranda göçmen işçilerin deneyimlerine odaklanılarak araştırılmıştır. Diğer taraftan, Amerika'ya gerçekleşen Türk göçüyle ilgili kısıtlı literatürde ise nitelikli göçmenler ve beyin göçü temel tartışma başlıklarını oluşturmuştur. Her iki ülkeden geriye gç üzerine ise çok sınırlı sayıda çalışma vardır. Bu makale, Almanya ve Amerika'dan geriye göç eden nitelikli göçmenlerle yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerekleştirilmış 80 görüşmenin verilerinin analizine dayanmaktadır. Bu iki ülkeden geriye dönen nitelikli göçmenlerin hangi sebeplerle Türkiye'ye döndükleri, döndükten sonra hangi şekillerde ve ne ölçüde Türkiye bağlamına tekrar adapte oldukları, döndükten sonra Almanya'yla/Amerika'yla ne ölçüde ve hangi tür bağlantılarını devam ettirdikleri, Türkiye'ye dönüşlerini kalıcı bir dönüş olarak mı düşündükleri, tekrar gç etme isteklerinin olup olmadığı bu makalenin temel sorularını oluşturmaktadır. Ayrıca, tüm bu boyutlar açısından (geri dönme sebepleri, tekrar adaptasyon, Almanya/Amerika'yla bağlantılar, tekrar gç etme isteği) bu iki ülkeden dönenlerin bir karşılaştırması yapılmaktadır. Böylece hem Amerika ve Almanya bağlamlarının hem de geriye döndüklerinde Türkiye bağlamının nitelikli göçmenlere ne tür koşullar sağladığı tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Geriye Gç, Nitelikli Göçmen, Tekrar Adaptasyon, Amerika, Almanya

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

² MSc.

PERMANENT RETURN OR PREPARATION FOR RE-MIGRATION? RETURN MIGRATION OF QUALIFIED MIGRANTS FROM GERMANY AND THE US

ABSTRACT

Turkish migration to Germany has mostly been debated with a focus on the experiences of guest workers. On the other side, within the limited literature on Turkish migration, qualified migrants and brain drain have been the major titles of discussion. Moreover, on Turkish return migration from both countries, there are very few studies. This article depends on an analysis of 80 semi-structured interviews with Turkish qualified migrants who returned from Germany and the US. The main research questions of the study are: their reasons for return, to what extent and in what ways they have become re-adapted to the Turkish context, to what extent and what types of connections they still maintain with Germany/the US, whether they consider their stay in Turkey as permanent, and whether they have intentions to re-migrate. Considering these four main dimensions (reasons for return, re-adaptation, connections with Germany/the US, intention to re-migrate), we will also make a comparison of the returnees from these two countries. We will discuss what the contexts of Germany and the US provide to these qualified migrants, and what the context of Turkey offered to them after their return.

Keywords: Return Migration, Qualified Migrant, Re-Adaptation, Germany, the US

1. GİRİŞ

1960'lardan beri Türkiye'den Avrupa'ya ve özellikle Almanya'ya gerçekleşen göç, Batı Avrupa'da yaşayan ve Avrupa Birliği bölgesi dışından gelen gruplar içinde Türklerin en büyük azınlık gruplarından biri olmasına neden olmuştur (Sirkeci, 2002, s. 9). Bu durumun sonucu olarak, hem Türkiye'de hem de Batı Avrupa'da gerçekleştirilen birçok sosyal bilim çalışması, Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göçe odaklanmıştır. Ancak bu çalışmaların büyük bir bölümü, misafir işçi statüsünde Almanya'ya giden göçmenlerle ilgili gerçekleştirilirken nitelikli göçmenlerin deneyimleri oldukça kısıtlı ölçüde çalışılan bir konu olarak kalmıştır. Literatürdeki bu eksiklik geriye göç konusuyla ilgili de kendini göstermektedir. Almanya'dan Türkiye'ye gerçekleşen geriye göçle ilgili araştırmalarda ya misafir işçilerin hangi durum ve koşullarda geriye döndükleri çalışılmış (Gitmez 1983; Razum, Sahin-Hodoglugil & Polit, 2005; İçduygu ve Sert, 2016) ya da tüm Türkiye kökenli kişilerin (Almanya'da doğmuş ikinci ve üçüncü nesil göçmenlerin dönüşü de dahil edilerek) Türkiye'ye dönüşüne bakılmıştır (Tılıç-Rittersberger, Çelik & Özen, 2011; Bürgin ve Erzene-Bürgin, 2013; Zeyneloğlu ve Sirkeci, 2014). Türkiye'de üniversite eğitimi alırken/aldıktan sonra göç etmiş nitelikli göçmenlerin geriye göçü konusu henüz çok az akademik çalışmaya konu olmuştur. Bu konudaki çok az çalışmadan biri Sunata'nın (2014) Türkiyeli mühendislerin Almanya'dan geriye göçüne odaklandığı çalışmasıdır. Göç veren ülkelerin kalkınmaları açısından sahip olduğu önem itibarıyla, geriye göç konusu kalkınma literatüründe önemli bir konudur (Olesen, 2002; Vertovec, 2007; Abella, 1999; Ammassar ve Black, 2001; Nyber-Sorensen, Van Hear & Engberg-Pedersen, 2002) ve Türkiye'ye geri dönüşlere odaklanacak daha fazla çalışma, kalkınma tartışmalarına da katkı sağlayacaktır. Bu çalışma da böyle bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Türkiye'den Amerika'ya gerçekleşen göçün tarihi 19. yüzyıla kadar gitmektedir. Amerika'ya Türkiye'den ilk göç dalgasının gerçekleştiği 1820-1920 döneminde 291,435 kişi Amerika'ya göç etmiştir. İkinci göç dalgası 1950'lerde gerçekleşmiş ve bu dönemde daha çok doktorlar ve mühendisler gibi profesyoneller Türkiye'den Amerika'ya gelmiştir. Son göç dalgası ise 1980'lerden sonra olmuştur (Kaya, 2004, s. 296).

Ancak yaklaşık 200 yıllık tarihine rağmen, Türkiye'den Amerika'ya gerçekleşen göç, özellikle Almanya örneğiyle kıyaslandığında, oldukça ihmal edilmiş bir konu olarak kalmıştır. Almanya örneğinin aksine, Amerika bağlamında özellikle 1950'lerdeki nitelikli işgücü göçünün ardından, nitelikli göçmenler daha çok çalışılan bir grup olmuştur. Türkiye'den gerçekleşen öğrenci göçü (Akman, 2014; Öztürk, 2001) ve "beyin göçü" (Elveren, 2016; Güngör, 2003; Güngör ve Tansel, 2008, 2014; Kurtuluş, 1999; Kurtulmuş, 1992) özellikle 1990'lardan sonra araştırmacıların çok yoğun olarak çalıştığı konular olmuştur. Bu çalışmalarda, göç edilen ülke olarak ABD, önemli bir yer tutmaktadır. Fakat Almanya örneğine benzer şekilde az sayıda geriye göç araştırması yapılmıştır.

Bu makale, nitelikli Türk göçmenlerin Almanya ve Amerika'dan Türkiye'ye geriye göç deneyimlerine odaklanmaktadır. Makale, bir TÜBİTAK 1001 Projesi'nin bulgularına dayanılarak yazılmıştır. Nitelikli göçmen olarak, lisans sırasında/sonrasında eğitim ve/ya da profesyonel çalışma deneyimi için Almanya'ya veya Amerika'ya gitmiş, en az beş sene bu iki ülkeden birinde yaşamış ve sonra Türkiye'ye geri dönmüş olan kişilere odaklanılmış ve bu kişilerin Türkiye'ye geri dönme nedenlerini araştıran niteliksel bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak çalışmanın ilgisi bu soruyla sınırlı değildir. Araştırmanın ve bu makalenin dört temel sorusu vardır. Bu sorular:

İyi eğitim almış ve işgücü piyasasında değer verilen özelliklere sahip nitelikli Türk göçmenler hangi koşullar altında ve hangi sebeplerle Türkiye'ye geri dönmüştür?

Geriye döndükten sonra, ne ölçüde ve hangi şekillerde Türkiye'ye uyum sağlamışlardır?

Bu kişiler Türkiye'ye geri döndükten sonra, ne ölçüde geçmişte yaşadıkları ülkeyle bağlantılarını devam ettirmektedir?

Türkiye'ye geri dönüşlerini temelli bir dönüş olarak mı düşünmektedirler? Yoksa tekrar göç etme düşünceleri var mıdır?

Uluslararası göç çalışmaları içinde geriye göç, çok daha az çalışılmış ve son yirmi yıllık döneme kadar oldukça ihmal edilmiş bir konu olarak kalmıştır. Oysa uluslararası göçle bir ülkeye gelen kişilerin çok büyük bölümü bir süre sonra ya kendi ülkesine geri dönmekte ya da bir üçüncü ülkeye tekrar göç etmektedir. Bundan dolayı, uluslararası göçü bir kez gerçekleşip tamamlanan bir süreç olmaktan çok, devam eden bir süreç olarak düşünmek çok daha anlamlı olacaktır. Geriye göç konusunu çalışmak da böyle bir devam-eden uluslararası göç anlayışı geliştirmek için önemlidir. Bu açıdan, bu çalışma, hem göçmenlerin hem de geriye göç gerçekleştiren kişilerin devam eden bağlantılarına dikkat çeken ulus-ötesi göç literatüründen (Guarnizo, 2003; Boccagni, 2011; Glick-Schiller, Basch & Blanc-Szanton, 1992; Carling, 2008; Glick-Schiller, 1997; Kivisto, 2001; Levitt ve Jaworsky, 2007) faydalanmaktadır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Castles, Haas ve Miller (2014), uluslararası göçün bir kişinin daha iyi yaşam şanslarına sahip olmak için gerçekleştirdiği, bireysel bir kararın sonucunda gerçekleşen, kişinin köklerinden kopup yeni ülkeye asimile olduğu bir süreç olarak düşünülmemesi gerektiğini belirtirler. Aslında burada eleştirdikleri, uluslararası göç analizlerine çok uzun dönem hakim olmuş olan bir anlayıştır. Onlara göre, uluslararası göçün daha çok, göçmenin tüm yaşam dönemine yayılan ve tüm hayatına etki eden, kolektif, hem göç veren hem de göç alan ülkenin sosyal koşullarından etkilenen ve daha sonra bu koşulları dönüştüren, göçmenlerin ilk amaç ve niyetlerinin dışına çıkan bir süreç olarak düşünülmesi gerekir. Neoklasik teori, ikili işgücü piyasası teorisi, işgücü göçünün yeni ekonomisi gibi ekonomik göç teorileri her ne kadar uluslararası göçle ilgili anlayışımıza çok önemli katkılarda bulunmuş olsalar da, göç sadece ekonomik analiz yoluyla anlamlandırılabilir bir süreç değildir. Göçü ekonomik, politik, sosyal ve kültürel faktörlerin birlikte rol oynadığı karmaşık bir süreç olarak değerlendirmek çok daha doğru olacaktır (Castles vd., 2014, s.25).

Geriye göç, bir anlamda uluslararası göçün bir alt süreci olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar göçün bir kez gerçekleşip tamamlanan bir süreç olduğuna dair anlayış göç çalışmaları alanına uzun dönem hakim olsa

da, aslında daha 1885 yılında Ravenstein, her ana göç dalgasının aynı zamanda bir karşı dalga da yarattığını söylemiştir. Bir başka deyişle, uluslararası göç oldukça geriye göç de her zaman olacaktır. Smith ve Edmonston'ın (1997, s. 36) tahminlerine göre, göçmenlerin %35-45'i bir noktada göç ettikleri ülkeden ayrılmakta; ya kendi ülkelerine geri dönmekte ya da bir üçüncü ülkeye tekrar göç etmektedir. Hem ülkeye giriş yapan hem de geriye göç eden göçmenlerle ilgili bilgiler, hükümetler ve diğer siyaset yapıcılar açısından önemli olmasına rağmen, gelen göçmenlerle ilgili güvenilir bilgiler mevcutken ülkeden ayrılan göçmenlerle ilgili çok sınırlı bilgi toplanmaktadır (Guezzatta, 2004). Örneğin Isbister (1996, s.3), Amerikan hükümetinin ülkeye giren göçmenlerle ilgili çok titiz bir şekilde istatistik tutarken, ülkeden ayrılanlarla ilgili böyle bir istatistik tutmadığını söylemiştir. Göçmen girişleri ciddi ölçüde göz önündeyken geri dönenler bir anlamda karanlıkta kalmaktadır (Dashevsky, DeAmicus, Lazerwitz ve Tabony, 1992).

Geriye göçle ilgili akademik literatür de ancak 1980'lerden sonra gelişmiştir. Gmelch'in 1980 tarihli geriye göçle ilgili makalesi, bu konuyla ilgili en çok alıntılanan erken çalışmalardan biridir. Bu çalışmada Gmelch, bir anlamda geriye göçle ilgili en temel tartışma alanlarını özetlemiştir. Bu alanlar aynı zamanda bir ölçüde bu çalışmanın da cevap arayacağı sorulara karşılık gelmektedir. Bu alanlar şunlardır:

Geriye dönenlerin tipolojileri: Geriye dönenlerle ilgili birçok tipolojiden bahsedilebilir. Ancak burada Gmelch'in özellikle üzerinde durduğu, göç ettikleri ülkede kalma süresiyle ilgili niyetlerine göre belirlenen tipolojidir. King (1986, s.113) de göç edilen ülkede kalma süresiyle ilgili niyetler açısından dört grup göçten bahseder:

- i- Kalıcı olması düşünülen ve kalıcı olan göç,
- ii- Kalıcı olması düşünüldüğü halde geriye dönüşle sonuçlanan göç,
- iii- Geçici olması düşünülen ve geriye dönüşle sonuçlanan göç,
- iv- Geçici olması düşünülen ancak kalıcı olarak yerleşmeyle sonuçlanan göç.

Yukarıdaki dört gruptan ii. ve iii. geriye göçle sonuçlanan durumlara karşılık gelmektedir. Bu iki geriye göç tipi arasındaki temel fark da, yukarıda belirtildiği gibi, ilk göç sırasında kalma süresiyle ilgili niyet farklılığından kaynaklanmaktadır. Kalma süresiyle ilgili niyetin ne olduğu geriye döndükten sonraki memnuniyet düzeyini de doğrudan etkilemektedir.

Geriye göç etme nedenleri: King (2000), geriye dönme nedenlerinin dört ana kategoriye girdiğini söylemiştir. Bunlar sosyal, ekonomik, politik ve ailevi nedenlerdir. Her ne kadar göç edilen ülkedeki ekonomik koşulların kötüye gidişi çeşitli çalışmalarda bir sebep olarak belirtilmişse de genelde ekonomik olmayan sebepler daha çok vurgulanmıştır. Rogers'ın (1984) araştırmasında saydığı belli başlı dönme nedenleri şunlardır:

- Köken ülkedeki dönüşü avantajlı hale getiren olumlu değişiklikler,
- Göçmenin ülkesinde kendisine ihtiyaç duyulduğunu düşünmesi (ailenin ya da ülkenin ihtiyaç duyması),
- Göç edilen ülkedeki kalışı sıkıntılı hale getiren olumsuz değişiklikler,
- Göç ederken belirlenen amaçları gerçekleştirilememenin yarattığı hayal kırıklığı.

Cerese (1974) de geriye göçle ilgili klasikleşmiş makalesinde dört tip geriye göçten bahseder:

- i- Başarısızlık sebebiyle geriye göç (return of failure): Başta belirlenen amaçların gerçekleştirilememesi sebebiyle göçmenin geriye dönmesidir.
- ii- Muhafazakâr geriye göç (return of conservatism): Göçmenin çok fazla kendi ülkesinin kültürüne, yaşam tarzına ve bakış açısına odaklı kalması nedeniyle göç ettiği ülkede kendini sürekli yabancı hissetmesi, bundan dolayı geriye dönmesidir.

iii- Emeklilik için geriye göç (return of retirement): Emekli olmak ve yaşlılık dönemini kendi ülkesinde yaşamak üzere göçmenin geri dönmesidir.

iv- Yenilikçi geriye göç (return of innovation): Ülkesine geri dönerek toplumsal değişime katkıda bulunan göçmenin deneyimine karşılık gelmektedir.

Bizim çalışmamızda da Almanya ve Amerika'dan Türkiye'ye geri dönen kişilerin bu dört kategoriden hangisine daha fazla uyduğu tartışılacaktır.

Geriye dönenlerin döndükten sonra kendi ülkelerine adaptasyonu: Uluslararası göç gerçekleştiren göçmenlerin geldikleri ülkeye ne şekillerde ya da ne ölçüde adapte oldukları, tekrar kültürlenmelerinin nasıl gerçekleştiği ve ne tür kimlik değişimlerinin yaşandığı göç çalışmaları açısından önemli konulardır ve bu sorularla ilgili çok kapsamlı bir literatür vardır (Berry, 1997, 2005; Adler, 1981; Cox 2004; Martin 1984). Genel olarak bunun uzun sürebilen ve zor bir süreç olduğu kabul edilmektedir. Ancak kendi ülkesine geri dönen kişinin aradan zaman geçtikten sonra ülkesine tekrar adapte olması da aynı şekilde zaman gerektiren ve kolay olmayan bir süreçtir (Sussman 2000, 2002, 2007). Göçün ardından gerçekleşen *kültür şokuna* benzer biçimde (Pedersen 1994) , geriye göçten sonra da bir *tersine kültür şoku* (Gaw, 2000; Wang, 1997; Allison, Davis-Berman & Berman, 2012) gerçekleşmektedir. Gmelch'in (1980, s. 142) tartıştığı gibi, adaptasyonun iki temel boyutuna bakılabilir:

- i- Geriye göç gerçekleştirenlerin döndükten sonraki somut ekonomik ve sosyal koşulları açısından adaptasyon (niteliklerine uygun iş bulup bulamadıkları, yerleştikleri yerin nitelikleri, kişisel ilişkiler geliştirip geliştiremedikleri, topluluk üyelikleri, vs.)
- ii- Geriye göç eden kişinin kendi değerlendirmesi açısından tekrar uyum sağlamanın gerçekleşip gerçekleşmediği, dönüşle ilgili tatmin ya da tatminsizlik

Mülakatlara dayanan bu çalışma, özellikle ikinci boyutu göz önünde bulundurarak adaptasyon konusuna bakacaktır.

Geriye göçün dönülen ülke üzerindeki etkileri: Göçmenler ülkelerine geri döndüklerinde, kazandıkları çalışma deneyimlerinin, edindikleri niteliklerin ve beraberlerinde getirdikleri sermayenin ülkelerinin kalkınmasına katkıda bulunacağı tartışılmıştır. Gmelch'i (1980) takip ederek, geriye göçün dönülen ülke üzerindeki etkilerine şu başlıklar altında bakabiliriz:

- i- Geriye dönen kişilerin yeni nitelikler kazanmış olarak gelmesi,
- ii- Birikimlerin yatırımlara aktarılması,
- iii- Yeni fikirler ve tutumlar kazanılmış olması.

Bir yandan literatürde geri göç hâlâ yeterince çalışılmamış bir konu olarak kalırken, diğer taraftan geri göç zamanla göç örüntüleri içinde daha da belirginleşen bir gerçeklik haline gelmiştir. Geri dönüş göçündeki dönüşüm kuramsal olarak da literatürde karşılığını bulmuş, dönüş ulus-aşırı söylemi çerçevesinde analiz edilerek ulus-aşırı göçmenlerin geriye dönüşü, menşei ülke ile misafir ülke arasında sürekliliği olan bir hareketlilik süreci olarak incelenmeye başlanmıştır (İçduygu, 2009). Bu anlamda, göçün kendisi artık tek yönlü ve tek seferlik bir süreç olmaktan çıkıp, insanlar için sürekliliği olan bir hareketliliğe dönüşmüştür. Bu yeni göç biçimleri ulus-aşırı göç bağlamında kuramsallaştırılmakta, dolayısıyla geri göç süreçleri de kavramsal olarak ulus-aşırı göçmenlerin birden fazla ülkede sürdürdükleri yaşamları ve sosyal ağları açısından incelenmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada geriye dönen kişilerin daha önce yaşadıkları ülkeyle bağlantılarının ne ölçüde devam ettiğini sorgularken, bu bağlantıların ne ölçüde etki yaratabileceğini de tartışacağız.

1950'lerde, Batı Almanya'daki özel işletmeler tarafından davet edilen az sayıda Türk işçi, eğitim alıp dönmek üzere Almanya'ya gitmiştir. Daha sonraki dönemde ise, Abadan-Unat'ın (2011) belirttiği gibi,

1962-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "fazla işgücünün ihraç edilmesi" bir kalkınma stratejisi olarak belirlenmiştir. Böylece hem işçi dövizlerinden yararlanmak hem de ülkedeki işsizliğin azaltılması hedeflenmiştir. Bunun sonucunda, Almanya'ya gerçekleşen asıl büyük göç dalgası 1960'larda yaşanmış, Türkiye ve Batı Almanya arasında 1961 yılında imzalanan İşgücü Anlaşması sonrası, çok sayıda Türk işçi Almanya'ya gitmiştir. Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkeleriyle imzalanan İşgücü Anlaşmaları rotasyon esasına dayalıdır; "misafir işçinin" göç ettiği ülkede belli bir süre çalıştıktan sonra Türkiye'ye geri dönmesi amaçlanmıştır. Ancak, bu prensip uygulanmamış ve göç eden işçilerden büyük bölümü Almanya'da kalıcı olmuştur; İçduygu ve Sert'in (2016) de belirttiği gibi, 1960'ların ilk yarısında geriye göç çok sınırlı ölçüde gerçekleşmiştir. Almanya'da 1966-1967 yıllarında gerçekleşen ekonomik kriz sonrası göçmen işçi alımları çok büyük ölçüde azalmıştır. Ancak göçün üçüncü dönemi olan 1970'lerde de aile birleşimleri gerçekleşmiş, Almanya'da yaşamakta olan işçilerin Türkiye'deki aile bireyleri de Almanya'ya göç etmiştir. Bundan dolayı 1970'lerin başlarında da Türkiye kökenli nüfus artmaya devam etmiştir. Ancak 1973'teki Petrol Krizi sonrasında Batı Avrupa Ülkeleri'nde göçmen işçi alımıyla ilgili politikalarda değişiklikler olmuş, göçmen işçilerin kendi ülkelerine dönüşlerini özendirmek üzere programlar uygulamaya koyulmuştur. Gitmez'e göre (1983), 1974-1977 döneminde 190.000 kişi ve 1978-1983 döneminde de 200,000 kişi geri dönmüştür. Her ne kadar 1980'ler ve 1990'larda Türkiyeli göçmenler artık Almanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde büyük ölçüde yerleşik hale gelseler de geriye göç de bu uluslararası göç hareketinin bir parçası olmuştur. İçduygu ve Sert'e göre (2016), son dönemlerde Almanya'dan Türkiye'ye dönen kişi sayısının büyük oranda sabitlendiğini söylemek mümkündür: 1990'ların ilk yarısında Almanya'dan her yıl 40-45.000 civarı kişi Türkiye'ye geri dönmüştür. 2000'lerde gerçekleşen geriye dönüşler 1990'lardaki dönüşlerle benzerlik gösterse de, bu dönemde kökenlerini aramak üzere dönen Türkiye kökenli, ikinci nesil Alman vatandaşlarının dönüşü de yeni bir dönüş formu olarak karşımıza çıkmıştır.

Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göçle ilgili çalışmalarla kıyaslandığında, Türkiye'den Amerika'ya göç, çok daha az çalışılmış bir konu olarak kalmıştır. Oysaki Amerika'ya göçün, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarından gerçekleşen göçlerle başlayan uzun bir tarihi vardır (Karpat, 1985; Grabowski, 2005; Bali, 2006). İlhan Kaya (2004), Türkiyelilerin Amerika'ya göçünü üç döneme ayırmıştır. İlk göç dalgası 1820-1920 döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Osmanlı topraklarından Amerika'ya göç eden yaklaşık 300,000 kişiden sadece 50,000'i Müslüman Türklerdir. Göç eden diğer gruplar ise Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Osmanlı idaresi altındaki diğer Müslüman gruplardır. Osmanlı döneminde gerçekleşen, Amerika'ya erken dönem göçe odaklanan birtakım önemli çalışmalar bulunmaktadır (Acehan, 2005; Ahmed, 1993; Bali, 2006; Grabowski, 2005; Saatçi, 2003; Karpat, 1985). 1950'lerden itibaren gerçekleşen ikinci göç dalgası sırasında daha çok doktorlar, mühendisler, akademisyenler gibi profesyoneller eğitim almak amacıyla Amerika'ya gitmiştir. Son göç dalgası ise 1980'lerden sonra, ulaşım ve iletişim sistemlerindeki hızlı ilerlemeler ve Türkiye dışındaki ekonomik imkânların gelişmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Türkiye'den bu son dönemdeki göç çok daha heterojendir; çok farklı profillerdeki kişiler Amerika'ya artan sayılarda göç etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'den Amerika'ya giden göçmenlerin büyük bir bölümü formel eğitimi olmayan kişilerden oluşmuş (Ahmed, 1993) ve bu göçmenlerin büyük bir bölümü kısa bir süre Amerika'da kaldıktan sonra Türkiye'ye geri dönüş gerçekleştirmiştir (Karpat, 1985). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlerde giden göçmenlerden Amerika'ya yerleşenlerin sayısı çok daha fazla olmuştur (Angın, 2003; Saatçi 2003; Şenyürekli ve Menjivar, 2012).

Şebnem Köşer-Akçapar, Koç Üniversitesi Göç Araştırma Merkezi için yazdığı "Turkish Highly Skilled Migration to the United States: New Findings and Policy Recommendations" (2006) başlıklı raporunda Amerika'ya giden nitelikli göçmenler konusunu birçok boyutunu değerlendirerek ayrıntılı olarak incelemiştir. Bu raporda, Türkiye'ye geriye göç gerçekleştirmiş olan toplam on kişiyle görüşmeler gerçekleştirilmiş; ancak çalışmanın geneli içinde geriye göç konusuyla ilgili tartışma daha sınırlı kalmıştır.

Aynı araştırmacının Amerika'ya göç etmiş nitelikli göçmenlerle, göç edilen ülkedeki ve Türkiye'deki göçmen ağlarıyla ilgili başka çalışmaları da bulunmaktadır (Köşer-Akçapar 2006, 2009, 2012; Köşer-Akçapar ve Yurdakul, 2009). Bu çalışmalarda da Türkiye'den Amerika'ya göç, nitelikli göç ve göçmen ağları üzerine önemli tartışmalar olmasına rağmen, geriye göç konusunun üzerinde çok fazla durulmamıştır. Pazarçık'ın çalışmasında da (2010), bir nitelikli göçmen grubu olarak Amerika'da yaşayan sosyal bilimler alanlarındaki akademisyenlere odaklanılmıştır. Bu çalışmada, belirtilen grup için "beyin göçü"nin akademik özgürlük ortamı, araştırma olanakları gibi faktörlerden etkilendiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, geriye dönme kararında hangi unsurların etkili olduğu da sorgulanmış ve medeni durum, Türkiye'de yatırım sahibi olma ve Türkiye ile akademik-sosyal ilişki içinde olma yoğunluğunun geri dönme kararı üzerinde etkili olduğuna dair sonuçlara ulaşılmıştır.

Türk göçmenlerin Amerika'dan geriye göçüyle bağlantılı bir başka çalışma, Şenyürekli ve Menjivar tarafından yazılan "Turkish Immigrants' Hopes and Fears around Return Migration" (2012) isimli çalışmadır. Ancak bu çalışma da gerçekleşmiş geriye göçe değil, geriye göç potansiyeline odaklanmış ve hâlâ Minnesota'da yaşamakta olan Türk ailelerle geriye göç potansiyellerini ve bunun hangi koşullarda gerçekleşeceğini belirlemek üzere görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca bu çalışma nitelikli göçmenlere odaklanmamıştır. Şimşek'in (2011) çalışmasında ise Şenyürekli ve Menjivar'ın (2012) çalışmasına benzer şekilde, hâlen Amerika'da olan göçmenlerin Türkiye'ye geriye göçle ilgili fikirleri araştırılmıştır. Ancak Şimşek (2011) çalışmasını Amerika'da yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim gören öğrenciler, yani nitelikli göçmenlerle sınırlandırmıştır.

Türkiye'den diğer ülkelere gerçekleşen göç ve geriye göçle ilgili karşılaştırmalı çalışma sayısı oldukça azdır. Var olan sınırlı sayıda çalışmanın da çok az bir kısmı bu karşılaştırmayı saha çalışmasına dayalı olarak yapmaktadır. Örneğin, Köseman (2008) tarafından yazılmış, Türkiye'den Amerika'ya göçü, Avrupa'dan Amerika'ya gerçekleşen diğer göçlerle karşılaştıran "A General Socio-Cultural Outlook of the European

and the Turkish Migration to the US” isimli bir çalışma bulunmaktadır. Ancak bu makale hem saha çalışmasına dayanmamaktadır hem de nitelikli göçmenlere odaklanmaktan çok göçmenlerden genel bir grup olarak bahsetmektedir.

Vasıflı emeğin geri göçüne dair literatürün bu sınırlı yapısı göz önüne alındığında, makalemiz birçok açıdan özgün katkılarda bulunmaktadır. Öncelikle, geri göçmen grubu içinde çok az araştırılmış bir alt grubu ele almaktadır. İkincisi, literatürde baskın olarak öne çıkan ulus-ötecilik – beyin göçü ve kazanımı – itme/çekme modellerinden birine odaklanmak yerine, geriye dönüş kararının sebepleri daha geniş bir perspektiften incelenmektedir. Öte yandan, geri göçü takip eden süreçteki yeniden uyumu analiz etmek açısından da alana katkı sağlayıcı niteliktedir. Son olarak, ABD ve Almanya, göç tarihleri açısından birçok farklılık gösteren iki ülkedir. Literatürün göç tarihimizin doğal bir sonucu olarak Almanya ağırlıklı olduğu göz önüne alınırsa, bu çalışma Almanya örneğini ABD ile kıyaslaması açısından da literatürden ayrılır.

3. YÖNTEM

Bu makale için nitelikli göçmenlerin geriye göç deneyimlerini anlamaya yönelik bir çalışma yapılmıştır ve niteliksel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Nitel bir araştırmada esas araştırılan, katılımcıların araştırma problemlerine yükledikleri anlamlardır. Amerika'dan ve Almanya'dan geriye dönen 40'ar kişiyle, toplam 80 yarı-yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Boyce ve Neale'nin (2006) belirttiği gibi, derinlemesine görüşme belirli bir sayıda kişinin bir fikir, program ya da durumla ilgili bakış açısını anlayabilmek için kullanılan niteliksel bir yöntemdir. Araştırmacı, kişilerin fikir ya da davranışlarıyla ilgili detaylı bilgi edinmek istediğinde derinlemesine görüşme çok faydalı bir yöntemdir. Anket gibi veri toplama yöntemlerine kıyasla çok daha ayrıntılı bilgiler elde etmeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca, derinlemesine görüşme bir sohbet havasında gerçekleşebildiği için araştırmacının ankete göre çok daha rahatlatıcı ve sıcak bir ortam yaratması mümkün olabilmektedir. Derinlemesine görüşmeler yarı-yapılandırılmış olarak gerçekleştirildiğinde, görüşmeci bir taraftan önceden hazırlanmış bir plan dahilinde görüşmelerini

gerçekleştirirken, diğer taraftan konuşmanın gidişatına göre ek sorular sorarak katılımcının görüşlerini daha iyi anlama şansına sahip olacaktır. Bu makalenin temel amacı, geriye göç etme nedenlerini ve sonrasındaki süreci göç edenlerin gözünden anlamak olduğu için, niteliksel bir çalışma ve yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapmak bu amaca hizmet etmiştir. Araştırmamız nitelikli göçmenlerin geriye dönüşüyle ilgili olduğu için sadece nitelikli göçmen olarak tanımladığımız kişilerle görüşülmüştür. Görüştüğümüz kişiler:

- Türkiye'nin büyük şehirlerindeki belli başlı üniversitelerden mezun olmuş,
- Üniversite mezuniyeti sonrası ya da üniversite eğitimi sırasında değişim programıyla Almanya'ya/Amerika'ya gitmiş,
- Almanya'da/Amerika'da en az beş sene yaşamış,
- Bu iki ülkeden birinde eğitimine devam etmiş ve/ya da profesyonel iş deneyimi olmuş,
- Türkiye'ye geri dönmüş kişilerden oluşmaktadır.

Eğitim için bu iki ülkeden birine gitmiş olan kişilerden de en az bir sene iş deneyimi olanlarla görüşülmüştür. İş deneyimine asistanlıklar da dahil edilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu kriterleri belirlerken amacımız sadece nitelikli göçmenlere odaklanmak ve kişinin Almanya'da/Amerika'da kalma ya da geriye dönme kararını verme noktasına gelecek kadar uzun süre kaldığından emin olmaktır. Bu sebeple en az beş sene bu iki ülkeden birinde yaşamış kişilerle görüşülmüştür. Görüşülen kişilere ulaşmak için amaçlı örnekleme ve kartopu örnekleme birlikte kullanılmıştır. Görüşülen kişilerden araştırma kriterlerine uygun tanıdıklarının isimleri ve iletişim bilgileri istenmiştir. Ayrıca araştırmayla ilgili ilanlar sosyal medyada paylaşılmış ve Türk-Alman Kitabevi, Goethe Enstitüsü gibi çeşitli yerlere asılmıştır. Kriterlere uyan Amerika'dan dönmüş kişilere çok daha kolaylıkla ulaşılmış, Amerika'dan İstanbul'a ve diğer büyük şehirlere dönen çok sayıda kişi olduğu gözlenmiştir. Almanya'dan dönen kişilere ulaşmak daha uzun zaman almıştır.

Bu çalışmaya başlamadan önce İstanbul Bilgi Üniversitesi Etik Kurulu'ndan araştırma için onay alınmıştır. Görüşmeler, Haziran 2015 - Şubat 2016 aralığında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin büyük bölümü, görüşülecek kişinin seçtiği yer ve zamanda, İstanbul'da yüz-yüze gerçekleşmiştir. Ancak farklı şehirlerde yaşayan ya da yüz yüze görüşme imkanı olmayan bazı kişilerle, Skype üzerinden mülakat yapılmıştır. Görüştüğümüz kişilerden 64'ü İstanbul'da, 8'i Ankara'da, 2'si İzmir'de, 1'i Aydın'da, 1'i Kocaeli'de, 1'i Bolu'da, 1'i Antalya'da, 1'i Kayseri'de, 1'i Muğla'da ikamet etmektedir. Mülakatların 63'ü yüz yüze, 17'si Skype üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden önce onam formu imzalatılmış, onam formunun bir kopyası da görüşülen kişiye verilmiştir. Mülakatlara başlamadan önce görüşülecek kişilerden, özellikle demografik bilgilerin sorulduğu bir bilgi formunu doldurmaları istenmiştir. Bu bilgilerin bir kısmı, aşağıdaki profil bölümünde özetlenmiştir. Görüşmelerin başında katılımcılara, yapılacak görüşme hakkında bilgi verilmiş, çalışmanın amacı, süresi belirtilmiştir. Katılımcı araştırmaya katılmak istediğini belirttikten sonra görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme süresince dile getirilen görüş ve düşüncelerin ve kimlik bilgilerinin gizli tutulacağı belirtilmiştir. Görüşmelerin çok büyük bir bölümü kayıt cihazıyla kayıt edilmiştir. Az sayıda görüşmede ise elle not alınmıştır. Kayıtlar daha sonra deşifre edilmiştir. Araştırmada göç öncesi dönem, göç edilen ülkede geçirilen dönem ve geriye dönüşten sonraki dönem birbirleriyle ilişki içinde değerlendirileceği için her üç döneme dair sorular sorulmuştur. Her iki ülkeden dönenler için ayrı ayrı her sorunun ve konu başlığının deşifreleri ayrıştırılmıştır. Böylece her soru ve konu başlığıyla ilgili tüm görüşülen kişilerin verdikleri yanıtları toplu olarak görmek mümkün olmuştur.

Mülakat verilerinin niteliksel analizinde McCracken (1988) ve Piercy'nin (2004) yarı-yapılandırılmış uzun mülakat verilerinin niteliksel analizi için önerdiği yöntem takip edilmiştir. Bu yöntem bir açıdan temellendirilmiş teoriye dayanan yöntemin seçici ve daha açık kodlama basamaklarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak McCracken ve Piercy'nin takip ettikleri yöntemde araştırma sorularının oluşturulması aşamasında bazı teorik çerçevelerden yararlanılmaktadır; temellendirilmiş teoride ise tamamen verilerden yeni teori ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu çalışmada da belli teorik çerçevelerin

ışığında araştırma soruları oluşturulmuştur. Analiz aşamasında ilk olarak tüm mülakat deşifreleri iki kez okunmuştur. Buna ek olarak, her bir soruya verilen yanıtların konu başlıkları altında toplu olarak görülebildiği ayrıştırılmış hali ayrıca okunmuştur. Bu okumalar, hem katılımcıların göç ve geriye göç hikayelerinin bütünlüğü içinde görülmesini hem de aynı konularda verilen yanıtların toplu olarak görülmesini mümkün kılmıştır. Bu okumalar sırasında metinler üzerine ayrıntılı notlar alınmıştır. Bu notlarda, mülakatların her bölümünde katılımcıların hangi konulardan bahsettiği ve hangi temaların öne çıktığına dair açıklamalar yazılmıştır. Analizin ikinci aşamasında, gözlem niteliği taşıyan bu ilk notlar, betimleyici ve yorumlayıcı kategorilere dönüştürülmüştür. Bu kategorilerin oluşturulmasında deşifrelerin kendisi, araştırma soruları ve önceden yapılan literatür taraması temel alınmıştır. Üçüncü aşamada, belirlenen kategoriler arasındaki bağlantıların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Dördüncü aşamada, görüşülen kişilerin yaptıkları yorumlar ve araştırmacının yazdığı notlar değerlendirilerek temel temalar belirlenmiştir. Temalar, mülakat verileri boyunca sürekli tekrarlanan ya da daha az tekrarlansa bile önemli bir duygusal ya da olgusal ağırlık taşıyan ifadelerdir (Ely, Anzul, Friedman, Garner & Steinmetz, 1991, s. 150). Son aşamada ise tüm mülakat verilerinden ortaya çıkan temalar incelenerek hakim temalar belirlenmiştir. Bu hakim temalar, aynı zamanda, araştırma sorularının da cevaplarını oluşturmaktadır.

Geçerlilik ve güvenilirlik, pozitivist paradigmanın önemli kriterleridir. Bazı niteliksel araştırmacılar (örneğin Stenbacka, 2001; Glesne and Peshkin 1992), güvenilirlik ve geçerlilik kriterlerinin niceliksel çalışmalar için geçerli olduğunu, niteliksel çalışmalar için ise uygulanamaz ve hatta yanıltıcı olduğunu iddia etmektedirler; niteliksel çalışmaların kalite kriterleri farklıdır. Healy ve Perry (2000) de her çalışmanın, kendi dayandığı paradigmanın terimlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bir başka deyişle, güvenilirlik ve geçerlilik niceliksel paradigmanın önemli kriterleriyken niteliksel paradigma için tarafsızlık, onaylanabilirlik, tutarlılık gibi farklı kriterler söz konusu olmaktadır (Lincoln ve Guba, 1985). Bu niteliksel çalışmada da araştırmanın kalitesi, literatür doğrultusunda önceden belirlenen araştırma ve

analiz aşamalarının titizlikle takip edilmesiyle, belirlenen kavramların uygunluğuyla, kavramlar arasındaki ilişkilerin açığa çıkarılmasıyla, teorik bulguların önemiyle garantilenmektedir.

Mülakat Yapılan Kişilerin Profilleri

Almanya'dan geri dönen 40 kişiden 25'i erkek (%62), 15'i kadınsa (%38); Amerika'dan geri dönen 40 kişinin ise 15'i erkek (%38), 25'i kadındır (%62). Sonuçta toplam 40 erkek ve 40 kadınla görüşme gerçekleştirilmiştir ve tüm grup için kadın-erkek dağılımı %50-%50 olmuştur.

Almanya grubu için yaş, 31'le 76 arasında değişmektedir. Görüşülen kişilerin ortalama yaşı 46'dır. ABD grubu için ise yaş, 31'le 48 arasında değişmektedir. Bu grup için ise ortalama yaş 38'dir. En düşük yaş, her iki grup için de aynı (31) olmasına rağmen; Almanya grubunda 45 yaşın üzerinde de kişiler olması sebebiyle, Almanya grubunun yaş ortalaması daha yüksektir. Aşağıda açıklandığı gibi, Almanya grubunda Amerika grubundan farklı olarak, daha erken dönemlerde gidip daha sonra Türkiye'ye dönen kişiler de vardır. Bundan dolayı, yaş açısından Almanya grubu Amerika grubuna göre daha heterojendir.

Almanya'dan dönen 40 kişinin 18'i (%45) doktora derecesi, 11'i (%28) master derecesi, 1'i (%3) tıpta uzmanlık ihtisası, 10 kişi (%24) ise lisans derecesi sahibidir. 30 kişinin lisans derecesi (%75) üç büyük şehirdeki bir üniversiteden alınmıştır. 6 kişinin (%15) lisans derecesini aldığı üniversite ise Türkiye dışındaki bir ülkededir (5 kişi için Almanya, 1 kişi için Avusturya). ABD'den dönen 40 kişinin ise 24'ü (%60) doktora dereceli, 12'si (%30) master dereceli, 2'si (%5) tıpta uzmanlık sahibi, 2'si (%5) de lisans derecelidir. 34 kişinin (%85) lisans derecesi üç büyük şehirdeki bir üniversiteden alınmıştır. Üç kişi ise lisansını ABD'de tamamlamıştır. Mezun olduğu liseyle ilgili bilgi veren 34 kişiden 24'ü (%71) yabancı dilde eğitim veren bir özel lise, anadolu lisesi ya da fen lisesinden mezun olmuştur.

Almanya grubundan vatandaşlık sorusuna cevap veren 37 kişiden 10 kişi (%27) başka ülke vatandaşlığı olduğunu belirtmiştir. Bu 10 kişinin hepsinin Alman vatandaşlığı vardır. Bunların sadece 1 tanesi Alman

vatandaşlığına doğuştan sahiptir. ABD grubundan vatandaşlık sorusuna cevap veren 40 kişiden 7 kişi (%18) başka ülke vatandaşlığı olduğunu belirtmiştir. Bunlardan 2'si doğumdan Azerbaycan ve Rusya vatandaşlığına sahiptir. Diğer 5 kişi ise ABD vatandaşlığı almıştır.

Almanya grubundan 24 kişi (%60) Almanya'ya öğrenci vizesiyle gitmiştir. 4 kişinin (%10) gidişi aile birleşimi ya da eş statüsüyle, 3 kişinin (%7) Alman vatandaşı olarak, 4 kişinin (%10) ticari vize ya da çalışma izniyle, 4 kişinin (%10) turist vizesiyle ve 1 kişinin (%3) de vizesiz gerçekleşmiştir. Amerika grubundan vizeyle ilgili soruya cevap veren 39 kişiden 27 kişinin (%70) Amerika'ya gidişi F1 öğrenci vizesiyle, 2 kişinin (%5) F2 (öğrenci vizesine sahip kişinin eşi) vizesiyle, 6 kişinin (%15) J1 değişim programı vizesiyle, 1 kişinin (%2.5) J2 vizesiyle, 1 kişinin (%2.5) H2 vizesiyle, 2 kişinin (%5) B1-B2 turist vizesiyle gerçekleşmiştir.

ABD grubunda gidiş yılını belirten 34 kişiden 1'i (%3) ABD'ye 1980-1990 döneminde, 9'u (%26) 1990-2000 döneminde, 24'ü ise (%71) 2000-2010 döneminde gitmiştir. Toplam 40 kişiden 12'si (%30) Türkiye'ye 2000-2010 döneminde, 28'i ise (%70) 2010 ve sonrasında dönmüştür. Almanya grubundaki 40 kişiden 1'i (%2.5) Almanya'ya 1960-1970 döneminde, 4'ü (%10) 1970-1980 döneminde, 6'sı (%15) 1980-1990 döneminde, 7'si (%17.5) 1990-2000 döneminde, 22'si ise (%55) 2000-2010 döneminde gitmiştir. Aynı gruptan 2 kişi (%5) Türkiye'ye 1980-1990 döneminde, 3 kişi (%7.5) 1990-2000 döneminde, 15 kişi (%37.5) 2000-2010 döneminde, 20 kişi ise (%50) 2010 sonrasında dönmüştür.

Almanya'dan geri dönenlerin Almanya'da geçirdikleri süre 5 ile 27 yıl arasında değişmektedir. Bu grup için Almanya'da geçirilen ortalama süre 12 yıldır. Türkiye'ye geri dönüşlerinden sonra geçen süre 2 ayla 33 yıl arasında değişmektedir. Geri dönüşten sonraki ortalama süre ise 9 yıldır. Amerika'dan geri dönenlerin Amerika'da geçirdikleri süre 5 ile 15 yıl arasında değişmektedir. Bu grup için Amerika'da geçirilen ortalama süre 8.4 yıldır. Türkiye'ye geri dönüşlerinden sonra geçen süre 3 ayla 13 yıl arasında değişmektedir. Geri dönüşten sonraki ortalama süre 4.5 yıldır.

4. BULGULAR

1. Geriye Dönme Nedenleri

Almanya

Geri dönme nedenleriyle ilgili soru, en uzun ve belki de en karmaşık yanıtları aldığımız soru oldu. Bu bizim araştırmamızın ana sorusu olduğu gibi; gördüğümüz kadarıyla, görüştüğümüz kişiler açısından da kafalarını sürekli meşgul eden, hem kendilerine hem de başkalarına açıklamaya çalıştıkları, çok faktörlü açıklaması olan bir soruydu. Geri dönme nedeni tek olmaktan çok birçok faktörün bileşiminden oluşuyordu.

Onu oluşturan bilinçaltı, bilinç üstü bir sürü etkenler var tabii. Fakat 90'lı yılların ortasından sonra bende yavaş yavaş bir kopuş başladı yani. Artık çünkü birtakım özel siyasi etkenler var; bu birleşme, Almanya'nın şartlarının daha giderek zorlaşması, çevremde birkaç tane arkadaşımın ölmesi, ailenin bitmesi... Bir sürü faktörler... (75 – Erkek, yaş 64)

Katılımcılar, Türkiye'ye geri dönme konusunun hem kendileri için hem de oradaki diğer Türkler için sürekli konuşulan, tartışılan, üzerinde düşünülen bir konu olduğundan bahsettiler. Geri döndükleri için pişman olmaktan korktuklarını, dönme kararının bundan dolayı sürekli ertelendiğini söyleyenler oldu. Her ne kadar geri dönmelerinde birçok nedenin aynı anda etkili olduğunu belirtse de, daha duygusal ve kişisel sebepler dönme kararında çok daha etkili olmuştur (32 kişi). Aileye, arkadaşlara, alıştıkları kültüre ve çevreye duydukları özlem (memleket özlemi) ve kendilerini Almanya'da yalnız hissetmeleri en çok vurgulanan dönme sebepleri oldu (16 kişi). İş/kariyer ve maddi durumla ilgili sebepler çok daha az vurgulandı (8 kişi).

Özlem yani. Yoksa oradaki yaşantımız çok rahattı, iyi paralar kazanıyorduk. Orada kazandığımız paralarla, burada krallar gibi çok rahat ikame edebilirdik yani kendimizi. Hiçbir şeyden mahrum kalmıyorduk orada ama her şey de para değildi. En büyük etken bizim için özlemdi yani. Eşi, dostu, aileyi her şeyin bir özlemi oldu bizde. (6 – Erkek, yaş 39)

Hem kültür etkisi hem arkadaşlar, aile, dost... Yani etrafında kendi dilinden konuşuluyor olmasının bile çok önemli olduğunu orada fark ettim. (7 – Kadın, yaş 39)

Herhâlde en etkili ailemdir. Annemin, babamın burada olması, onlara yakın olmak istemek... Sonra dediğim gibi, burada yaşamak istemek. İstanbul'da yaşamayı da seviyorum. (13 – Kadın, yaş 34)

Birincisi, ailem burada. Ailem derken annem, babam, kardeşim buradalar. İkincisi, biz enteresan bir şekilde iyisi ile kötüsü ile memleketimizi seviyoruz. Özlüyor insan, onun bir şeyi oluyor, hasreti oluyor diyeyim hani, arkadaşlarla muhabbet olsun, yemeği olsun, iklim olsun özlüyor insan. (32 – Erkek, yaş 38)

Şunu fark ettim bir yerden sonra. İşte üç sene dedim, altı sene oldu, sonra on sene oldu. Yani insan kalabiliyor. Eğer son bir adım atmazsam buradan emekli olup burada kalacağım diye oldu. Bu da hoşuma giden bir resim değildi. İnsan özlüyor tabii. Ailem, çevrem buradaydı. (60 – Kadın, yaş 35)

Aslında o hep aklımda vardı. Ben bu kültüre ait olduğumu hiçbir zaman unutmadım ve hep özledim. (62 – Erkek, yaş 66)

Özellikle aileden birinin ciddi hastalığının olduğu durumlarda dönme isteği daha da aciliyet kazanmıştır (8 kişi: 4'ü kadın, 4'ü erkek).

İşte evdeki eşyaları satmaya başladım falan filan, döndüm. Zaten iki ay sonra annemi kaybettim. Kasımda döndüm, Ocak'ın 4'ünde annem öldü. Kadın kötüleşmiş de ben üzülmeiyim diye bana bilgi vermiyorlar. Yani zaten ben dönünce bir anda kötüleşti, gene ben geldiğimde de fena değildi. (1 – Erkek, yaş 37)

Yani ilk ana sebebim benim babamın rahatsızlığıydı. Zaten buraya döndükten, biz 2006'da döndük, 2007'nin... Bir buçuk yıl sonra da babam vefat etti. (34 – Kadın, yaş 46)

Almanya'dan geri dönenler için, belirtilen tüm diğer nedenlere ek olarak, ayrımcılık deneyimleri, kendini sürekli olarak yabancı hissetmek dönme kararında çok önemli bir rol oynamıştır (14 kişide negatif ayrımcılık deneyimi dönme kararında etkili).

...Eğer çok rahat etseydim ben, kendimi orada buradaki gibi kabul görüyor görseydim, belki dönmezdim. Çünkü her zaman şeyi fark ediyorsunuz yani, sen buraya aitsin sana hissettiriliyor. Sana senin çok hak ettiğin bir şeyi sen almış olmana rağmen, mesela iş pozisyonunda bilmem ne, yine de böyle bir şey hani, aslında sen bunu hak etmiyorsun da biz veriyoruz gibi bir şey oluyor. Bir sürü şeyde fark ediyorsunuz, konuşmalarda, ne bileyim şakalarda, yabancı olduğunuz vurgulanıyor. Ama günlük yaşam çok daha önemli tabii, günlük yaşamda çok daha fazla hissediyordum bunu ben, iş yaşamında o kadar değil. Ama günlük yaşamda herhangi bir yere gittiğinizde ya da politikada söz söylemeye çalıştığımızda çok oluyordu. (4 – Kadın, yaş 52)

Psikolojik olarak rahat olmadığım bir ortam ve süreç içerisinde şunu hissediyorsunuz... Sürekli gerçek kimliğinizle baskılandığınız bir ortam olarak düşünmeye başlamıştım. Oraya ait olma hissim gelişmedi. O his gelişmediği için de tam da kendimi mutlu hissetmedim, hatta gelirimdeki kaybı da belki dikkate alarak veya düşünerek de, daha da az kazansam Türkiye'de olmayı hep arzuladım. (49 – Erkek, yaş belirtilmemiş)

İleride Türkiye'ye geri dönmek niyetiyle Almanya'ya gidenlerden (26 kişi) çoğu için dönüşten önce gerçekleştirilmesi beklenen bir amaç ya da hedef olmuştur. En sık tekrarlanan hedefler eğitimin/doktoranın tamamlanması, eğitimden/doktoradan sonra kısa süre iş deneyimi edinmek (dönme niyetiyle gidenlerde bu hedefleri gerçekleştirmeyi bekleyip akabinde dönen 10 kişi), bedelli askerlik yapabilecek duruma gelmek - en az üç sene iş deneyimi- (4 kişi), çocukların ilk yaşlarını Almanya'da geçirip sonra dönmek (2 kişi) olmuştur. Ancak geri dönmeye ilgili düşünceler orada buldukları süre boyunca sürekli revize edilmiştir. Kesinlikle geri dönmek niyetiyle oraya gidenler bile, aradan bir süre geçtikten sonra Almanya'ya yerleşme

ihtimali üzerinde de düşünmeye başlamış (7 kişi); ancak çeşitli faktörlerin bir araya gelmesi sonucu en sonunda dönmeye karar vermişlerdir.

Aslında gitmeden önce gidip de dönmeyi düşündüğüm için... Hani şeyde birazcık şüpheye düşmeye başladık, 96, 98... 98'de tam bitti okul ve iş bulalım, çalışalım, ondan sonra birazcık para biriktirip, beş parasız gitmeyelim gibi şey yaptık. Bir yandan da hem buradaki gelişmeler hem oradaki şey, hani iş ortamımız güzeldi, eşim de güzel bir iş buldu falan, hem doktorasını yapıyor hem de çalışıyordu. Çok rahatız, buraya da yardım edebiliyoruz falan bir sürü şey... Bir iki üç yıl acaba burada mı kalsak gibi şeyimiz oldu. O arada ben vatandaşlığı aldım falan, öyle bir şey de var... (4 – Kadın, yaş 52)

Başta belirtildiği gibi, işle ya da kariyerle ilgili sebepler kişisel, duygusal sebeplere göre çok daha az vurgulanmıştır. Ancak yine de bazı örneklerde bu kişilerin, Almanya'da istedikleri gibi, niteliklerine uygun iş bulamamaları ya da yabancı/Türk olarak istedikleri gibi iş bulamayacaklarını düşünmeleri, Türkiye'de daha iyi bir kariyerleri olacağına inanmaları geri dönüşün arkasındaki temel nedenler olmuştur. Türkiye'den tatmin edici bir iş teklifi alınması da dönüş kararının verilmesine neden olmuştur (10 kişi: 8'i erkek, 2'si kadın). İş teklifinin belirleyici olması kadınlardan çok erkekler için daha geçerli görünmektedir. Türk vatandaşı olan erkekler için zorunlu askerlik hizmetinin olması ve üç yıl yurt dışında çalışıldığı durumda kısa dönemli askerlik yapma imkânının bulunması da Türkiye'ye dönme – dönmeme kararını etkileyen faktörler olmuştur. Askerlik aynı zamanda dönüş zamanını belirlemiştir (6 kişi).

Geri dönmeyi zorunlu olduğum zaman düşünmeye başladım, artık zorunda kaldım. Çünkü ben ilk zamanlar dediğim gibi dönme amaçlı gittim ama son zamanlarda orada iş bulup kalmayı da istiyordum, yani orayı istiyordum. Dönme sebepim de askerlikle ilgili problemdi. Aslında bir yanlış anlaşılma oldu orada, ben orada çalıştığım için dövizli askerlik yapma hakkım vardı benim. Ama ben kendime çok güvendim doktora sonrası iş bulurum diye, doktora sonrasına bıraktım o işi.

Doktora sonrasında hemen iş bulamadığım zaman da askerlik yapmak için konsolosluga gittiğimde, konsoloslukta bana şey dediler; askerliği yapmak için tekrar Almanya'ya dönüp çalışmanız gerekiyor, kontrat dahilinde olmanız gerekiyor şu an dediler. Hâliyle bu koşullar altında askerliği dövizli yapamazsınız dediler. Öyle olunca, tam da o sırada kısa dönem askerliğin uzaması gibi bir problem çıktı. Ben iş arıyorum, iş ararken bu tarz haberler çıkınca gelip Türkiye'ye en azından askerliğimi yapayım, geri döneyim diye düşündüm. Ama geri dönmüşken kaldım yani. (36 – Erkek, yaş 37)

Askerliği yaptıktan sonra dönmeyi düşünmeye başladım. Yani 2000 yılında gitmişim, 2004'te falan artık askerlik de bitmişti, dönsem mi dönmesem mi... O sırada evlenmişim. Eşim de Amerika'daydı. O dönmek zorundaydı zaten mecburen, o yüzden bende dönme planı 2004'ten sonra başlamıştı. 2005'in sonunda da döndüm zaten. Yani dönmeyi düşünmeye başladıktan bir yıl içinde döndüm diyebilirim. (28 – Erkek, yaş 43)

Görüştüğümüz az sayıda kişi tarafından iklim de etkisi olan bir faktör olarak belirtilmiştir (4 kişi).

Hava... Basit bir faktör ama çok geçerli... Bremen çok güzel bir şehir ama o kadar çok yağmur yağıyor, o kadar çok gri gün var ki... O da sizi çok sıkıyor. Soğuk kışlar mesela hani Akdeniz ikliminde yetişmiş bir insan için gerçekten biraz şey böyle... Bu kış istisnaydı ama yani gene güneşli günlerin sayısı az olmuyor Türkiye'de falan... O mutlaka bir etken... (13 – Kadın, yaş 34)

Amerika Birleşik Devletleri

Almanya'dan dönenlere benzer şekilde, Amerika'ya giderken Türkiye'ye geri dönmek niyetiyle gidenlerin (29 kişi) büyük kısmı için dönme fikri hep arka planda var olmuştur. Bazı kişiler, Amerika'da Türkler arasında sürekli olarak gitme-kalma konusunun konuşulduğunu ve kendilerinin de sürekli bunun üzerinde düşündüklerini anlatmıştır (7 kişi).

Her zaman düşünüyordum. Zaten oradaki birçok insanın sürekli konuştuğu şey bu yani. Dönsek mi kalsak mı, dönsek mi kalsak mı... (42 – Erkek, yaş 34)

Ancak master'ı bitirme, doktorayı bitirme, belli bir süre iş deneyimi edinme gibi hedeflerin gerçekleşmesi beklenmiştir (dönme niyetiyle gidenlerde bu hedefleri gerçekleştirmeyi bekleyip akabinde dönen 16 kişi). Bu hedeflerin gerçekleşmesinden sonra dönmeye hazır oldukları durumda da Türkiye'de iş ayarlayamamak, uygun koşulların oluşmaması gibi nedenlerle dönüş ileriye atılmıştır (5 kişi).

Ben dönmek niyetiyle gittim. Çalışma aşamasında, evlendikten sonra, o hep zaten gündemdeydi. Gitmek istiyordum ama burada iş bulamıyordum falan, öyle bir şeyler, sıkıntılarım vardı. (8 – Kadın, yaş 43)

Amerika'dan dönenler tarafından da en sık vurgulanan geri dönme nedeni, anne, baba ve kardeşlerin Türkiye'de olması ve onlara yakın olma isteğidir (16 kişi). Amerika-Türkiye arasındaki mesafe uzun olduğu için sık görüşemediklerini, bundan memnun olmadıklarını, özellikle anne-babaları yaşlanmakta olduğu için acil bir durumda uzakta olma düşüncesinin onları rahatsız ettiğini anlattılar.

Kardeşim de dönmüştü. Mesela ailemin de çok büyük etkisi var... Eğer Türkiye'de ailem ölmüş olsaydı diyelim... O Viyana'daydı, Berlin'deydi, o zaten benden önce dönmüştü Türkiye'ye... Yani aile en çok aslında, Türkiye'yi denemek derken, ailem burada olmasaydı ben dönmezdim büyük ihtimalle. Yani ülkem ama, yani öyle bir işi, tenure track, tenure almak üzereyken, burada tenure bile yokken çok büyük bir şey aslında dönmek. Ama pişman değilim. (3 – Kadın, yaş 43)

Aileden çok uzakta kalma duygusu, hani bir gün aileme bir şey olur da ta oradan kalkar gelirim duygusu... (25 – Erkek, yaş 33)

Anne ya da babanın ciddi bir hastalığa yakalanması ya da vefat etmesi dönüş kararını çok hızlandırabilmiştir (7 kişi: 4'ü kadın, 3'ü erkek).

Annemin vefatı daha yoğun yaşattı açıkçası, ondan sonra artık kesin kararımı verdim. Bir buçuk, iki yıl falan vardı arada. Toplamda altı yıl kaldım. (9 – Erkek, yaş 37)

Babam öldü işte, orada annem gel dedi. Annem rahatsızlanınca... Babam da öldü işte... Dönerim dedim, döndüm işte... Ben aslında dönmek istediğim için değil de annem için döndüm. (20 – Erkek, yaş belirtilmemiş)

Babam hastalandığı zaman, 2006, By-Pass geçirdi. İşte babam By-Pass oldu ama çok acil bir durum çünkü babam sağlığına dikkat eden bir, hasta olabileceğini kabul eden bir tip değil. Dolayısıyla acilen götürüp ameliyata sokmaları gerekti. Ben dönmeyi bırak, hani telefon ancak edebildim. O beni çok etkiledi. Ondan sonra müdürümle konuştum, sonra işte birkaç ay içerisinde bir plan hazırlayıp buraya geldim. (26 – Kadın, yaş 41)

Babamın hastalığını haber alınca, 2005'te başladık ciddi ciddi. Yoksa hani bir neden yoktu dönmemiz için, o yaz tatile geliriz diyorduk. Ocak gibi vatandaşlığı alıp bir sonraki sene yaza döneriz artık diyorduk çünkü çocuk sahibi olmak istiyorduk. Ama tabii bir sene erken oldu yani... (69 – Kadın, yaş 40)

Aileye yakın olmak isteğinden sonra en sık vurgulanan dönme nedenleri, Türkiye'deki sosyal hayatın içinde ve buradaki arkadaşlarının yanında olmak istemeleridir (12 kişi).

Türkiye'de iyi bir hayatım var, İstanbul'daki hayatımı seviyorum. Hayat standartlarım yüksekti İstanbul'da, hâlâ da yüksek bence. İyi arkadaşlarım, iyi ortamım var. Hani İstanbul'da da güzel bir hayat olduğuna inandığım için... (25 – Erkek, yaş 33)

Benim hâlen en yakın olduğum arkadaşlarım birlikte büyüdüğüm çocukluk arkadaşlarım. Onlarla zaman geçirmek oldukça iyi geliyor hayatımda, sosyal hayatımda... Tabii tabii, pek çok faktör var. Hani birincisi, ama öyle ama böyle aidiyetti. Hani Türkiye'de anadilinizde kendinizi daha rahat

ifade etmeniz vesaire, bunlar güzel şeyler bence. Aileye yakınlık, anne babaya yakınlık, arkadaşlık ilişkilerinin biraz daha hani belki şey olabilmesi, daha sıkı olabilmesi. Ya bilmiyorum, ben buraya ait hissettiğimi düşünüyordum, uzun vadede benim bir noktada Türkiye'ye dönmem gerek gibi düşünüyordum. (29 – Erkek, yaş 33)

Yukarıdaki alıntıda da görülebileceği gibi, Türkiye'de aidiyet hissedebilmeleri ve anadilde yaşama imkânı da belirtilen faktörlerdir (5 kişi). Çocuk sahibi olduktan sonra, çocukları belli bir yaşa gelmeden önce dönme kararı aldıklarını söyleyenler de olmuştur (5 kişi).

Biraz çocukla bağlantılı olarak... Çocuğumuz işte yaklaşık beş yaşlarındayken filan, artık dönmemiz gerektiğinin farkına vardık... (24 – Kadın, yaş 40)

Bunu söylemek zor. Hep dönmeyi düşünüyorduk ama herhâlde son iki sene daha çok konuşmaya başladık. Çocuğumuz olmuştu. Çocuğumuzun büyüme aşamasında, eşimin de okulunun bitip biraz hocalık yaptığı aşamadan sonra konu olgunlaştı aslında. (58 – Erkek, yaş 39)

Kızım olduktan sonra aslında dönme fikri esas olarak oluştu. (74 – Kadın, yaş 36)

Her ne kadar Almanya grubundan farklı olarak, Amerika'da yaşamış olan grubun çoğunluğu Amerika'da ayrımcılığa uğramamış olduğunu düşünse de (29 kişide negatif ayrımcılık deneyimi yok), yine de Amerika'da yabancı olarak yaşamanın zorlukları (10 kişi) ve yalnız hissetmek (11 kişi) temel dönme nedenleri olarak belirtilmiştir.

Bir de Amerika'da, Amerika'dan hoşlanmışım aslında ama her yerinde bir Amerikalı gibi hissedemeyeceğimi düşündüm. Yani biraz yabancı gibi hissediyordum. Yani insanlar her ne kadar kötü davranmasa da bir şekilde orada yabancı olduğunu hissettiriyorlar. Ya belki, atıyorum, New York'a da gitmişim akademik olarak, daha kozmopolit bir yerdi, o kadar hissetmedim. Ama kendi yaşadığım daha ufak bir kasaba gibi bir yerde, biraz daha yabancı olduğum hissediliyordu. En

azından ben öyle hissettim. O yüzden öyle bir yerde yaşamak istemedim. Bir yere ait olmak istedim, o da biraz dönmemi etkiledi. (9 – Erkek, yaş 37)

Dönen kişilerin çoğu, kariyer anlamında ve maddi açıdan önemli maliyetleri göze alarak Türkiye'ye geri dönmüştür (12 kişi). Belirtilmesi gereken bir başka önemli nokta, görüştüğümüz kişilerden bazılarının sıklıkla dönüşlerinin başarısızlık sonucu gerçekleşmediğini vurgulamasıdır. Türkiye'ye dönüşle ilgili böyle bir genel algının olduğu düşünülmekte ve bu kişiler, kendilerini böyle bir algıdan uzak tutmaya çalışmaktadır.

Hani failure bir şekilde geri dönmedim buraya, anlatabiliyor muyum, kaybettim, olmuyor diye değil, isteyerek döndüm. Döndüğümde de memnundum. Belki doktorayı bitirmiş olmayı tercih ederdim ama o da olmadı. O da bir failure olabilir ama onun dışında, hani Amerika'dan kaybetmiş bir şekilde dönmedim ben. İstanbul'a isteyerek döndüm, onu kesinlikle söyleyebilirim. İyi bir şirkette de başladım, önü açık olan bir şirket. Hani yine belki Amerika'ya ve yurt dışına çıkabilecek bir şirkette başladım, hani olursa yine yurt dışına çıkabileceğime inanıyorum. İstanbul'un, çalıştığım şirketin ya da şirketlerin hep böyle olacağına inanıyorum. İleride yine olabilir. (25 – Erkek, yaş 33)

2. Türkiye'ye Tekrar Uyum Sağlama, Uyum Süresi

Almanya

Daha önce de belirttiğimiz gibi, araştırmamızın temel sorularından biri Almanya'da yaşadıkten sonra Türkiye'ye geri dönen bu kişilerin Türkiye'ye ne ölçüde uyum sağlayabildikleri sorusudur. Görüştüğümüz kişilerin hepsi bu soruya yanıt vermiştir. “Şu an Türkiye'ye uyum sağladığınızı düşünüyor musunuz?” sorusuna 26 kişi “Evet”, 6 kişi “Hayır”, 8 kişi ise “Hem evet hem hayır” yanıtını vermiştir. Her ne kadar görüştüğümüz kişilerin %65'i bu soruya “Evet” yanıtı vermiş olsa da, % 35'in hâlâ Türkiye'ye tam alışamadığını düşünmesi önemli bir bulgudur. Ayrıca, Türkiye'ye uyum sağladığını söyleyenlerden bir

kısmı tekrar uyum sağlama sürecinin çok da kolay olmadığını, zaman aldığını belirtmiştir. Bir başka deyişle, Türkiye'ye döndükten sonra “ters kültür şokunun” (reverse culture shock) yaşandığını söyleyebiliriz. Hatta görüştüğümüz kişilerden bazıları, Türkiye'ye döndükten sonra yaşadıkları ters kültür şokunun Almanya'ya gittiklerinde yaşadıkları kültür şokundan çok daha ağır olduğunu belirtmiştir

Açıkçası bunu ilk iki üç sene sorsanız, uyum sağlayamadım derdim. İki üç sene uyum sıkıntısı devam etti. Şimdi biraz daha artık kabulleniyorsunuz. Sonuçta Almanya'ya gittim, beş sene kaldım ama onun öncesinde buradaydım. (36 – Erkek, yaş 37)

Çok zor oldu ama sağladım. (44 – Erkek, yaş belirtilmemiş)

Mecburen alıştım, şimdi o kadar rahatsız etmiyor ama başlarda ediyordu. (80 – Kadın, yaş 59)

Şöyle, ben Almanya'ya gittiğimde birkaç ayda neredeyse uyum sağlamış biriydim. Belki hani tam uyum sağlamayı bir sene diyelim. Türkiye'ye geldiğimde benim uyum sağlamam iki üç sene sürdü ve çok çok sancılı bir şeydi yani. Ben Almanya'ya gittiğimin on katı burada zorlandım yani. Çok kötüydü benim için o dönemler, neyse atlattık ama yani... (44 – Erkek, yaş belirtilmemiş)

Geri dönenler her ne kadar Türkiye'deki hayatla ilgili olumlu taraflardan memnun olsalar da Almanya'daki hayatlarına dair birçok şeyi de özlemektedirler. Almanya'da kalınan süre uzadıkça, tekrar uyum sürecinin de daha uzun zaman aldığı görülmektedir.

Birkaç yıl sürdü ama şimdi düşünüyorum, uyum sağladığımı düşünüyorum. Resmi kurumlardaki tavırlarla ve hitap biçimleri, işlerin yapılması yapılmaması filan meselesiyle ben hâlâ kavga ediyorum gittiğimde. Ben mesela Almanya'da da bir işi birisi yapmıyorsa onun üstüne giderim, şikayet ederim ve o iş yapılır ya da o yapmıyorsa öbürüne giderim. Böyle bir, ne diyeyim vatandaş olmanın getirdiği haklardan dolayı kendime güven... Burada vatandaş olarak bir hiçsiniz, onu hissediyorsunuz gittiğiniz şeylerde. Onun için en çok özlediğim şey o diyeyim yani. İşleyiş, işleyişin

belli bir kurala tabii olması, kuralın açık olması, o kurala her zaman ulaşabilmek, o kurala tekrar geri dönerek burada böyle yazıyor, böyle yapmanız lazım diyebilmek. (4 – Kadın, yaş 52)

Az çok... Yadırgadığım şeyler hâlâ var. İnsanların stres ve siniri, saygısızlığı falan hani... Almanya'da tartışma dahi yaşasanız, ben ona sanırım bayağı alışmışım, sakın bir tonla devam edersiniz, derdinizi söylersiniz. Ama burada çok çabuk sesler yükseliyor falan, daha bir... Daha eleştiriye açık galiba Almanya'da insanlar. Çat diye düşündüğünüz şeyi söylüyorsunuz ve karşıdaki o kadar duygusal bir tepki vermeyebiliyor. Burada bir şey var, dolambaçlı olarak söylüyorsunuz ya da hiç, fikrinizi kendinize saklıyorsunuz falan... (13 – Kadın, yaş 34)

Ancak ABD'den dönenlerle karşılaştığımızda (uyum sağladığını belirtenlerin ortalaması 1.8 yıl), Almanya'dan dönenlerin uyum sürecinin daha kısa sürdüğü (uyum sağladığını belirtenlerin ortalaması 1.5 yıl) ve daha kolay olduğu söylenebilir. Bunun bir sebebi, daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkiye-Almanya arasındaki mesafenin kısa ve uçak bileti fiyatlarının düşük olmasından dolayı, Almanya'da kalınan süre boyunca Türkiye'yi sık ziyaret edebilmiş olmalarıdır (11 kişi). Bu Türkiye bağlamına yabancılaşmalarına engel olmuştur. Bir ikinci faktörün de Almanya'da yaşamış oldukları ayrımcılık, ırkçılık deneyimleri olduğu söylenebilir (negatif ayrımcılık deneyimi belirten 26 kişi). Almanya'da yaşanan zorluklar buradaki adaptasyon sürecinin daha kolay ve daha hızlı olmasını sağlamıştır (kolay olduğunu belirten 8 kişi).

Çok kısa, bir saat falan. Mantalite olarak sürekli bir döneceğiz döneceğiz şeyi vardı, background'da.

Ben onun için, ben kendimi hiçbir zaman Almanya'ya ait hissetmedim. (6 – Erkek, yaş 39)

Benim iki saatimi falan aldı. Bir ay sonra ben döndükten, sanki hiç Almanya'ya gitmemiş gibi hissediyordum. Şu anda da öyle hissediyorum. (5 – Erkek, yaş 40)

Hiç zorluk yaşamadım. Alışmak bir saat aldı. (7 – Kadın, yaş 39)

Hiçbir zaman kopmamıştım ki. Bir tek öğrenmem gereken bin tane yeni şey çıkmış, o. Elektronik reçete yazmayı öğrenmeniz gerekiyor falan filan. Öyle şeyler var ama bunlar olumlu şeyler. (51 – Erkek, yaş 46)

Bu soruya “Hayır” ve “Hem evet hem hayır” cevabı verenler, Türkiye’yle ilgili bazı şeylere hiçbir zaman alışamayacaklarını ve alışmak istemediklerini vurgulamıştır. Yanlış olan şeylere uyum sağlamanın kötülüğü ve anlamsızlığı vurgulanmıştır. Burada, yanlış buldukları şeylere uyum sağlamayı, adapte olmayı reddetme hâli söz konusudur (11 kişi). Türkiye’nin son dönemde olumsuz anlamda çok değiştiğini ve Türkiye’nin bu yeni hâline uyum sağlamakta zorlandığını ya da uyum sağlamak istemediğini söyleyenler de olmuştur (politik durumdaki olumsuz değişime vurgu yapan 12 kişi).

Adapte oldum diyeceğim ama bir yanım da reddediyor Türkiye’ye adapte olmayı. (21 – Erkek, yaş 38)

Düşünüyorum ama dediğim gibi hiçbir zaman sağlayamayacağım şeyler olacak, trafik gibi. Tamamen orada yaşamış olan bir insanın, onları tamamen silip buraya sıfırdan başlaması çok zor ama uyum sağladım. Türküm, anadilim Türkçe olduğu için ve üniversite hayatım işte iş hayatım, uzun yıllarım burada geçtiği için ve bir çevrem olduğu için tabii ki uyum sağlama çok hızlı oluyor kendi ülkenize. Ama bazı konularda da öyle kabulleniyoruz. Hiçbir zaman onlara uyum sağlayamayacağız. (28 – Erkek, yaş 43)

Yani aslında çok değişti Türkiye. Uyum sağlayamıyorum zaman zaman. Çok değişti Türkiye, insan yapısı çok değişti.

-Geldiğinizde çok değişmiş mi buldunuz?

Yok, şimdiden bahsediyorum. 2000'den bugüne de çok değişti. Yani 80 başından 2000'e bir değişim var, 2000'den bugüne daha ciddi bir değişim var Türkiye'de. Cumhuriyet Türkiye'sinden eser kalmadı diyelim. (52 – Erkek, yaş belirtilmemiş)

Almanya'da 27 yıl yaşamış olan aşağıdaki kişi ise uzun bir süre yurt dışında yaşamının sonucunda artık her yerde yaşayabileceğini ama hiçbir yerde “evinde” hissedemeyeceğini belirtmektedir. Ona göre başka bir ülkede uzun süre yaşamının böyle bir sonucu olmaktadır.

Ben galiba dünyaya artık uyum sağlayamıyorum. Çünkü iki kere göç etmiş oldum. Bir kere Almanya'ya, yirmi yedi yıl az bir zaman değil, oradan bir de şimdi buraya geriye. Artık ben iki kere göç edince ülkesiz bir insan olduğuma inanıyorum. Her yerde yaşayabilirim ama hiçbir yerde evde değilim. Bu kolay değil. O yüzden yurt dışına çıkmak isteyenlere bunu düşünmelerini tavsiye ediyorum. (61 – Kadın, yaş 61)

Amerika Birleşik Devletleri

Türkiye'ye geri döndükten sonra tekrar uyum sağlayıp sağlayamadıkları ile ilgili soruya, 26 kişi uyum sağladığını, 6 kişi uyum sağlayamadığını, 8 kişi ise uyum sağladığı ve sağlayamadığı şeyler olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Bu yanıtlara bakarak, çoğunluğun Türkiye'ye uyum sağlamış olduğunu söyleyebiliriz (uyum sağladığını belirtenler için ortalama süre 1.8 yıl). Ancak üzerinde daha fazla durulması gereken nokta, Türkiye'ye geri dönüşten sonra ortalama 4.5 sene gibi bir zaman geçtikten sonra hâlâ uyum sağlayamadığını söyleyen kişiler olmasıdır. Bunlardan bazıları hiçbir zaman uyum sağlayamayacağını da söylemiştir.

Düşünmüyorum, asla Türkiye'ye uyum sağlayabileceğimi düşünmüyorum. Yani adapte olmuş gibi yapabilirim gerekli mercilerde ama adapte olunabilecek bir ülke gibi gelmiyor Türkiye bana. (15 – Kadın, yaş 35)

Onu ben şöyle çözdüm. İlk geldiğim aylar ben acele ediyordum, ne zaman uyum sağlayacağım, ne zaman uyum sağlayacağım, ne zaman... Sonra birden aklıma şöyle bir şey geldi, ben hiçbir zaman buraya uyum sağlamayacağım. Sadece burayı kabulleneceğim. Çünkü ilk geldiğinizde sürekli kritik ediyorsunuz, sürekli kıyaslama yapıyorsunuz. Amerika'da bu böyle değildi, Amerika'da bu böyle değildi. O çok yorucu bir şey. O kadar yorucu bir şey ki yani bir noktada şunu anlamanız lazım, artık Amerika'da değilsiniz. Yani o kıyaslamayı kafanızda kesmediğiniz sürece ki o tabii yine aralardan sızıyor, tamamen bitmiş durumda değil. Ama ben artık Türkiye'deyim, İstanbul'dayım ve bunu kabulleniyorum, bunun iyi tarafları da var kötü tarafları da, olduğu gibi kabulleniyorum dedikten sonra rahatladım. Ama uyum sağladığım söylenemez. (19 – Kadın, yaş 42)

Sağlayamadım, sağlayamıyoruz. Çabaıyoruz. Zamanla alışırız diye düşünüyorum. (42 - Erkek, yaş 34)

Düşünmüyorum, yok düşünmüyorum. Belli bir yol kat ettim ama... (35 – Kadın, yaş 43)

Buna ek olarak, uyum sağladığını söyleyen kişiler açısından da bu hiç kolay bir süreç olmamıştır. Bazıları için adapte olmak, onları mutlu etmeyen bir ortama mecburen ayak uydurmak anlamına gelmiştir (5 kişi). Uluslararası göçle ilgili tartışmalarda, göçmenlerin göç ettikleri ülkeye adaptasyonlarının kolay olmadığı kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır. Ancak, bizim araştırmamızın da gösterdiği gibi, göçmenlerin geriye göç etmelerinden sonra tekrar kendi ülkelerine adapte olmaları da hiç kolay olmamaktadır. Görüşmelerimiz sırasında anlatılanlar, dönüşten sonra tersine kültür şokunun yaşandığını göstermektedir.

Evet, şu son bir iki yıl içerisinde tekrar uyum sağladım. Ama ilk birkaç yıl içerisinde bayağı bocalama yaşamıştım açıkçası. (56 – Erkek, yaş 36)

İlk geldiğimde uyum sağlamamıştım, o kesin. Culture shock mu deniyor ona, onu yaşadığımı düşünüyorum. Herhâlde iki yıl yaşadım onu. İki yıl şöyle yaşadım; ben Beylikdüzü'nde oturuyordum, Beylikdüzü'nden buraya geliyordum mesela, hani o yol anlamında çok kötü oldu. Bu kadar ders yükü bana çok geldi. Bir de buradaki kültür, Amerika'ya alıştıktan sonra, hani bazı şeyler daha rahattı orada. İnsan kendini daha... Burada kontrol mekanizmaları devrede oluyor. Ben mesela derse parmak arası terlikle gidiyordum ders verirken. Burada onu yapamam. Çünkü Florida'nın kendi context'i var, o normal karşılanıyor en azından. Gömlekler çiçekli böcekli gömlekler olabiliyor. O anlamda kimse kimsenin ne giydiğine, ne içtiğine çok bakmıyor. Ama burada biraz daha insan o ağırlığı hissediyor. Bir öğrenciler, iki de doğal olarak okulun normal karşılamayacağını düşünüyorum. (9 – Erkek, yaş 37)

Adaptasyonun ne kadar sürdüğüyle ilgili soruya birkaç ay, altı ay gibi cevaplar veren birkaç kişi olmasına rağmen, çoğu için bu sürecin en az bir sene sürdüğünü, önemli bir kısmı için de iki üç sene gibi bir süre aldığını söyleyebiliriz.

Aslında çok da kısa sürmedi. Herhâlde üç, üç buçuk yıl sürmüş diye düşünüyorum. (9 – Erkek, yaş 37)

Ya ben iki sene falan nereye geldim diye kendi kendime küfrettim. Trafiğinden tutun, sokaktaki insanların yere tükürmesinden, sokaktaki eşkıyadan, siyasetten... İki sene küfrettim. Sonra bir şekilde kabullenme süreci başladı, yani artık yapacak bir şey yok deyip kabullendim yani. (20 – Erkek, yaş belirtilmemiş)

İki üç sene sürdü. (26 – Kadın, yaş 41)

Hiç olmazsa bir buçuk sene falan sürmüştür bence, o yüzden büyük ölçüde evet diyebilirim. Henüz tam orada değilim hani. (29 – Erkek, yaş 33)

Yaklaşık iki üç sene sürdü. Uyum süreci herhâlde şu son bir iki yıldır çalkantılarda, herhâlde bayağı hızlandı. Bayağı kendimi adapte bir şekilde buldum yani. (56 – Erkek, yaş 36)

Hem ABD'den hem de Almanya'dan dönen kişilerin Türkiye'yle ilgili olumsuz özellikler olarak sıraladıkları konular aynı zamanda döndükten sonra uyum sağlamalarını zorlaştıran faktörler olmuştur. Bu konular, her iki ülkeden dönenler için büyük oranda benzerlik göstermektedir. Türkiye'de siyasi açıdan olumsuz olduğunu düşündükleri gelişmelerin olması, muhafazakârlaşma, siyasi gündemin çok yoğun olması ve sürekli bu yoğun siyasi gündemi takip etmek zorunda kalmak temel zorluklar olarak anlatılmıştır.

Ülke anlamında siyaset tabii ki, gündemin sürekli bu kadar kalabalık olması, her an bıçak sırtında bir gündemin olması, yani bunlar çok şey yapıyor. Bir huzur içerisinde çalışmıyorsun yani, siyasete sürekli angaje olmak zorundasın. Bu kadar hızlı değişen bir gündem ve de aynı zamanda da gündemde bu kadar can alıcı şeylerin olması... Mecburen yapmak zorunda kalıyorsun ve bu insanı yoruyor. O anlamda şikâyetçiyim. Hani biraz daha huzurlu bir memleket olsaydı, her an bıçak sırtı olmasaydı bu kadar ilgilenmek istemezdim açıkçası. (18 – Kadın, yaş 48)

İstanbul'da yaşayanlar tarafından en sık bahsedilen konu trafiktir. Trafiğin kaotik olması, trafikte insanların birbirlerinin haklarına saygı göstermemeleri ve çok uzun saatlerini trafikte geçirmek zorunda kalmaları uyum sürecini zorlaştırmıştır. Aynı konuyla bağlantılı diğer konular, Türkiye'deki toplu taşıma hizmetlerinin yetersizliği ve bisikletle ulaşımın mümkün olmamasıdır. Tüm bunların sonucunda, evle iş arasındaki günlük ulaşım hem uzun saatlerini almakta hem de dış dünyayla sürekli mücadele halinde oldukları bir alan olarak algılanmaktadır.

Ne bileyim işte, trafik vesaire... Bir yere gitmek istememek trafikte, erkenden çıkmak falan... Mesela şu anda buraya 6:15 diyebiliyorum çünkü eminim metroyla geleceğim için. Ama başka hiçbir yere bu kadar spesifik bir saat... 6:00-7:00 arası derdim diye tahmin ediyorum. Mesela

Taksim'de buluşmaya gelsem, karşıda buluşsak bir şey olsa... O yüzden onlar bayağı beni tekrar uyumda zorladı. (16 – Kadın, yaş 37)

Trafik. Mesela ben hiç araba kullanmamaya başladım buraya geldikten sonra. Herhâlde bir iki sene arabayı ellemek istemedim. Trafikte bambaşka bir insana dönüşebiliyorum. (17 – Erkek, yaş 38)

Bir kere trafik. Ben yirmi sene araba sürmüş bir insan olarak burada araba sürmüyorum, yok öyle bir şey. Yani geldiğimim birinci haftası, yaya geçidinden geçiyorum ben aklımca, eziliyordum...

Unutmuşuz bunları. Hâlbuki lisedeyken hatırlıyorum, arabaların arasından böyle cambazlıklar yapmayı çok marifet sayardık. Öyle geçmeyi ama unutuyorsun. O mesela çok şeydi... (78 – Erkek, yaş belirtilmemiş)

Toplu taşıma araçları... Metrobüse binmek için saatlerce beklediğimi biliyorum ve her gelenin benden önce, beni itip ileriye doğru bindiğini biliyorum. Bu benim isyanıma neden olmuştu. (64 – Erkek, yaş 34)

Almanya ve Amerika, büyük oranda sistemlerin çok iyi çalıştığı ülkeler olarak tasvir edilmiştir. Bu iki ülkeden çok farklı şekilde, Türkiye'de birçok alanda sistemlerin ve kuralların işlememesi, insanların birbirlerinin haklarına riayet etmemeleri ve bencilce davranmaları, tüm bunların sonucu olarak hayatın daha stresli ve zor olması, gündelik hayatta sürekli "kavga etmek" zorunda kalmaları uyum sürecini zorlaştıran diğer başlıca faktörler olarak belirtilmiştir. Bunlara ek olarak, özellikle devlet kurumlarında çalışanlar, bürokrasinin hantallığından ve bu hantallığın sonucunda iş yapmanın çok zor olduğundan bahsetmiştir.

Türkiye'de kurallara riayet konusunda çok problem var. Mesela atıyorum, siz şeridinizde gidiyorsunuz diyelim ki trafikte ve hani trafik olduğunu da görüyorsunuz. Hani emniyet şeridinden birinin gidip önünüze kırması gerçekten çok rahatsız edebiliyor. Hani bu tip şeylerin de çok sık yaşandığını falan görüyorsunuz genel olarak. Hem günlük hayat düzeyinde hem genel olarak, daha devlet yönetimi falan düzeyinde bunlar olumsuz etkileyebiliyor sizi bence. Sinemaya gidecekseniz,

sıradayken birinin sıraya kaynak yapmaya çalışması benzer örnekler. Ama bunlar çok mükerrer şeyler, çok sık görebildiğiniz şeyler. (29 – Erkek, yaş 33)

İnsanların birbirine olan saygısız diyeceğim de, daha çok asabi tavrı diyeyim bir yandan. İstanbul'la biraz alakalı... Onun dışında, bir sistemin yazılı işleyişi var, bir de her zamanki gibi onun dışında başka yollarla hallediliyor olması ve genellikle bunun yazılı olanı es geçmesi... Birazcık orman kanunu diyeceğim, hani parası olan, gücü olan, tanıdığı olan istediğini yapıyor olması gibi şeyler zorlaştıran... Onun dışında, belli bir düzenin, belli bir kuralın, olmasına rağmen olmaması, hani kuralsız bir şekilde gidiyor olması ve en çok zorlayan, hâlâ da beş buçuk sene geçti, hâlâ insanın hakkını arayabileceği ve hayır bu böyle olmaz, bunun doğrusu böyle değil diyebileceği bir merciin, bir yerin olmaması... Yani normal olarak, bu hukuktur, polistir, böyle bir şey yok burada. (21 – Erkek, yaş 38)

Açıkçası ben onu fark ettim. Biraz çok sert olacak belki ama Türkiye'de insanların biraz bencil ve tembel olduğunu düşünüyorum ben. Her türlü sorunu buna dayandırabilirim. İnsanların trafikte olsun, sosyal ilişkilerde olsun, her şeyde bencil olduklarından dolayı... Sadece benmerkezci olarak düşünüyor insanlar. Belki ben de öyleyimdir, bilmiyorum. En büyük sıkıntım Türkiye'de uyum sürecinde, o. Yani ayrıca devlette çalışıyoruz, iş sisteminin hantal olması beni çok yoruyor. (36 – Erkek, yaş 37)

Bu gün içinde sürekli kavga hâlinde olmak, bir şeylerle, bazı olaylarla vesaire ile. Açıkçası o zorluyor. Türkiye'deki hayatın, hem genel stresi itibariyle hem günlük zorluklar itibariyle beni daha çok yıpratmış düşünüyorum. Gidiyoruz mesela şimdi, Sultanbeyli'de trafik tıkanıyor, polis işte bomba yüklü araçları arıyormuş ki üç gişe kapalıymış bilmem ne... Hani öyle bir zamanda yaşıyoruz ki burası çok daha stresli. Yani zor, yıpratıyor beni, çok yıpratıyor. (39 – Kadın, yaş 35)

Almanya'dan dönenlerin hepsinin herhâlde diyebileceği bir şeydir. Bir düzene alışıyorsunuz, kurallara herkesin riayet etmesine, o tip şeylere alışıyorsunuz. Burada tabii bu kaotik ortam vesaire. Sonuçta burada büyümüşsünüz ama yine de insan geldiği zaman uzun süre alışamıyor. Şu an tabii daha alışmış diyebilirim kendim için. Ama ilk geldiğinizde her şey sinirinizi bozuyor. Aklınız almıyor, nasıl olur, nasıl bu kurallara uyulmuyor falan, sanki siz hiç burada yaşamamışsınız gibi... Onlar söylenebilir. (77 – Erkek, yaş 38)

Görüştüğümüz kişilerin çoğunun şu an İstanbul'da yaşaması sebebiyle yapılan değerlendirmelerin özellikle İstanbul'daki hayatla ilgili olduğunu belirtmek gerekir. İstanbul'daki trafiğe ek olarak şehrin hızla dönüşmekte olması ve çok yoğun yapılaşmaya maruz kalması da rahatsızlık yaratmaktadır. Özellikle göç etmeden önce İstanbul'da yaşamakta olanlar için geride bıraktıkları şehrin artık var olmadığı duygusu da üzüntü yaratmaktadır:

Bahsettim ama ona ek olarak, ben burada yaşarken bu şehri seviyordum. İstanbul'da sevdiğim yerler vardı, gitmeyi ve orada bulunmayı sevdiğim yerler vardı. Oh çok iyiyim, çok keyifliyim, burası bana mutluluk veriyor dediğim bir yer henüz oluşmadı. O eski şehri bulamıyorum ya da eski ben mi, artık bilemiyorum. Ben değiştiğim için belki de... Mesela şey çok zor geliyor bana, gerek politik olarak gerek bu kentsel dönüşüm, şu bu olsun, tanıdığım, bildiğim şehrin sürekli değiştiriliyor olması, sürekli yıkım ve yeniden yapım hâli olması ve eskiden gelip de beni mutlu eden yerleri yerinde bulamamak. Çünkü yani biz anılarımızdan oluşan insanlarız. Geçmişimiz bizi var ediyor ya da anlam veriyor, bizi anlamlı kılıyor. Bunlar ortadan kaldırılınca, kendini insan yerleştiremiyor şehrin içine. (40 – Kadın, yaş 37)

Bazı kişiler Türkiye'ye dönüşle birlikte aynı zamanda evlenme, çocuk sahibi olma gibi büyük değişimleri de yaşadıkları için ülkeyle ilgili bir sürü şeye adapte olma ve bu yeni statüye adapte olma süreçlerinin iç içe geçtiğinden bahsetmiştir (4 kişi). Özellikle kadınlar, döndükten sonra kendi ailelerinin ve eşlerinin

ailelerinin baskısını hissetmeye başladıklarını, sürekli ailelerle görüşme zorunluluğunun onları zorladığını söylediler. Türkiye'de, Almanya ve Amerika'dan farklı olarak özel hayata çok fazla saygı gösterilmediği, bu alana müdahalenin çok fazla olduğu anlatıldı.

Aslında çocuğum olmasıyla bambaşka bir dünyaya geçtim. Bu sefer anne oldum, bambaşka bir... Bu sefer önceliğim değişti. Orayı karşılaştırma burayı karşılaştırma şeyim kalmadı. (66 – Kadın, yaş 36)

Ben Almanya'da evlenmişim. Almanya'da evlenip bir ev kurup buraya dönme planımızı gerçekleştiriyorduk biz. Ama hiç ummadığım şeyleri buraya gelince... Bu derece bir aile baskısının içine düşeceğimin ben farkında değildim. Benim hani işle ilgili çok problemim olmadı Türkiye'de. Almanya'dan Türkiye'ye dönerken on kere dönme kararı verdim ya, buraya dönünce de on kere geri gitme kararı verdim ben aslında. Hiç alışık olmadığım, Almanya'ya gitmeden önce de hiç alışık olmadığım, hatta hayatımda hiç görmediğim şekilde bir baskı gelince... Ben bu baskıyı reddetmeye de çalıştım. Ama insanların belli olmuyor ne yapacağı yani. (44 – Erkek, yaş belirtilmemiş)

İlk döndüğümde şey beni çok bunaltmıştı bir de, ailem değil ama böyle... Ben şeyi unutmuşum mesela, Tekirdağ'dan geçerken eşimin ailesine uğrayacağız, oradan benim aileme uğrayacağız... Ben yani bunları düşünmek istemiyordum hayatta yani. Amerika'da ondan bağımsızın, kime uğradın, kime uğramadın yok, bayramda kime gittin yok, bayramda ne yaptın yok. (66 – Kadın, yaş 36)

3. Almanya/ABD'yle Devam Eden Bağlantılar

Almanya

Türkiye'ye geri döndükten sonra Almanya'yla bağlantılarının ne ölçüde devam ettiği araştırmamızın temel sorularından biridir. Almanya'yla bağlantılarının devam edip etmediğine dair soruya 36 kişi cevap vermiştir ve bu kişilerin 31'i (% 86) bağlantılarının devam ettiğini söylemiştir. Ne tür bağlantılarının olduğuna

baktığımızda, büyük oranda kişisel bağlantıların devam ettiğini (29 kişi), akademik, ticari ve iş bağlantılarının oldukça sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Sadece 5 kişi hâlâ devam etmekte olan akademik/iş bağlantıları olduğunu, 1 kişi ise banka hesabı olduğunu söylemiştir. 6 kişi için ise hâlâ Almanya'da yaşamakta olan bir aile bireyi ya da akraba vardır. 11 kişi ise zaman zaman Almanya'ya gidip geldiğini belirtmiştir. Sonuçta, her ne kadar bu gruptaki kişilerin büyük çoğunluğu Almanya'yla bağlantılarının devam ettiğini belirtmiş olsa da, bu bağlantıların büyük oranda Almanya'da tanışmış oldukları kişilerle zaman zaman haberleşmek şeklinde zayıf bağlantılar olduğu görülmektedir. Bunun ötesine geçen bağlantılar çok daha sınırlı kalmaktadır.

Kişisel bağlantılarım var. Arkadaşlarımız var, işyerinden arkadaşlarımız var, ara ara haberleşiyoruz, mailleşiyoruz. (6 – Erkek, yaş 39)

Ticari yok. Arkadaşlar vardı, onlar Türkiye'ye geldi. İşyerinden arkadaşlarımdan bir kişiyle görüşüyorum. Oldu ama sonra olmadı yani. (7 – Kadın, yaş 39)

Var tabii. Şimdi zaten sosyal medya dediğimiz bir şey var, cep telefonunuzdan... Bir sürü arkadaşım var. Profesörümle, doktora yaptığım profesörümle hâlâ bağlantım var. Şimdi emekli olacak, ekim ayında emeklilik için bir yemek veriyor, bizi de çağırdı, davetiye de gönderdi sağ olsun. Biz de ekim ayında bir haftalığına Almanya'ya gideceğiz tekrar. Var yani bağlantılarım, bir iki arkadaş Amerika'ya gitti, onlarla da bağlantım var. Az da olsa var yani. (32 – Erkek, yaş 38)

Arkadaşlarla bağlantılarım devam ediyor, görüşüyoruz Skype üzerinden vesaire. Onun dışında kurumsal bir bağlantım yok. (54 – Erkek, yaş 34)

Daha uzun süreler Almanya'da yaşamış olanlar çok kuvvetli kişisel bağlantılardan, Almanya'daki çevrelerinden de bahsettiler. Ancak bu kişiler de kişisel ilişkiler dışındaki bağlantılardan pek bahsetmediler.

Hepsi duruyor. Arkadaşlarım diyor ki sen bizi buluşturuyordun. Ben gideceğim zaman telefon açıyorum, şu gün, şu saat buluşacağız, gelin. Bir geliyorlar, bakıyorum onlar da birbirini görmüyormuş. Zamanında biz orada bir Sinematürk kurmuştuk. Türk filmi atölyesi yapardık. Oraya giderim, orada arkadaşlar var. Bir de gettolara falan giderim, Türk kahvelerine. Tanıdığım Almanları ziyaret ederim. O grupla hâlâ internet üzerinden devam ediyor ilişkimiz. (75 – Erkek, yaş 64)

Almanya'yla pek bağlantılarının kalmadığını söyleyenler ilk döndükleri dönemde kişisel bazı bağlantılarının olduğunu, ancak zaman içinde bunların devam etmediğini belirtmiştir.

Aslında bayağı bitti sayılır. Birkaç arkadaşla biraz görüşüyorduk... Çok zayıf yani, bayağı koştuk. (37 – Erkek, yaş 38)

Yok denecek kadar bir şey. Hani arada sırada Facebook'ta mesajlaştığımız arkadaşlarımız, Almanlar anlamında söylüyorum... Orada tanıştığımız, daha sonra başka yerlere gitmiş insanlar da var dirsek temasında olduğumuz ama çok yoğun temasımızı devam ettirdiğimizi söyleyemem. (39 – Kadın, yaş 35)

Yok, yani ilk döndüğümde biraz oldu ama çok yürümedi yani onlar. (44 – Erkek, yaş belirtilmemiş)
Vardı diyeceğim. Maalesef o da bitmek üzere. Yani şimdi e-maileşiyoruz. Kart yazanlar birden bire bu sanal ortama dönemediler o kadar çabuk. Mailleşsek devam ederdi belki ama onlarla da koptu. (80 – Kadın, yaş 59)

Amerika Birleşik Devletleri

Amerika'yla devam eden bağlantılarıyla ilgili soruya 37 kişi, yani grubun çok büyük bir çoğunluğu, kişisel ilişkilerinin devam ettiği cevabını vermiştir. Özellikle erken yaşlarda Amerika'ya gidip uzun seneler orada

kalmış olanlar, orada bir arkadaş çevreleri olduğu için kişisel bağlantıların yoğun olarak devam ettiğinden bahsettiler. Onların gerçekleştirdikleri Amerika ziyaretlerine ek olarak, oradaki yakın arkadaşlarının da zaman zaman onları ziyaret etmek için Türkiye'ye geldiğini anlattılar. Bazıları, orada geçirilen uzun senelerin sonunda burada pek de bir çevrelerinin kalmadığını, arkadaşlarının çoğunun Amerika'da olduğunu da söylediler.

Benim çok büyük bir arkadaş çevrem orada olduğu için, hayatımın yarısı orada geçtiği için bütün arkadaşlarımla hâlâ kontak içindeyim. Beni ziyaret ediyorlar, geliyorlar, ben ziyaret etmek istiyorum onları. Evde Amerikalı bir ev arkadaşım var, onunla birlikte yaşıyorum. Sürekli oradaki pop culture'la hâlâ, iç içe büyüdüğüm için orayı sürekli bir takip hâlindeyim. Sinemaları, filmleri, romanları, okuduğum yazarları... Oradan tabii ki tamamıyla kopmam imkânsız çünkü karakterimin yarısının oradan olduğunu hissediyorum. O anlamda hep devam edecek benim için. (10 – Kadın, yaş belirtilmemiş)

Benim bağlantılarım genellikle kişisel düzeyde çünkü biraz önce bahsettiğim gibi orada en son yaşadığım iş yerinde yaşadığım bazı sıkıntılı durumlardan dolayı çok da işle alakalı bir bağlantım kalmadı. Ama Amerika'ya bir gün dönersem ki dönebileceğimi düşünüyorum... Çünkü bir ülkede dokuz yıl yaşamışsanız, oradan ayrıldığınızda mutlaka bazı şeyleri de beraberinizde götürürsünüz. İçinizde kalıyor onlar, o anılarınızı, arkadaşlıklarınızı, yaşadığınız acı olsun tatlı olsun anılarınızı kendi benliğinizden sıyrmanız mümkün değil. (11 – Erkek, yaş 39)

Özellikle geri dönüşün üzerinden zaman geçtikçe bağlantıların gittikçe zayıfladığından bahsedilmiştir.

Ortak çalışma yapmayı planladığımız kişiler var, o yeni yeni oluştu. İş bağlantım pek yok. İlk yıllarımda vardı. Şöyle, tezim devam ediyordu. O yüzden kontağım devam ediyordu insanlarla, hocalarla falan. Sonra bir koptum. Şimdi ama şey var yani hani, o günden beri devam eden

arkadaşlıklarım, hâlâ uzaktan, görüşmesek de e-mail, mesaj, internet, o sayede var yani, sürdürüyorum dostluklarımı. (31 – Kadın, yaş 41)

Çok yok, çok kalmadı. Yani beş sene oldu çünkü. Bir de hani advisor'ımla da papaz olup ayrıldığımızı düşünürseniz, çok bir önemi kalmadı. Oradaki arkadaşlarla bazen yazışıyoruz işte Facebook'tan. Siz daha önceki okul arkadaşlarınızla ne kadar yazışıyorsanız biz de o kadar yazışıyoruz diyelim. Bir fikir verir yani. (38 – Erkek, yaş belirtilmemiş)

Her ne kadar çok kuvvetli bağlantılar olmasa da, Almanya'dan dönen gruba kıyasla Amerika'dan dönenlerin çok daha fazlasının devam eden akademik-profesyonel bağlantılardan bahsettiğini söyleyebiliriz (14 kişi).

Orada arkadaşlarımız hâlâ var. Oradaki hocalarımla, iş arkadaşlarımla hâlâ görüşüyorum. Onlar buraya gelecek büyük bir ihtimalle, ben de normalde her altı aya bir dediğim gibi gidiyordum, bağı koparmadık. Ama son bir senedir gitmiyoruz, yok iki sene oldu herhâlde artık gitmiyoruz. Ama bağı koparmadık. (35 – Kadın, yaş 43)

Amerika'da mesleki anlamda bağlantılarım var hâlâ, yani Amerika'da olup da beraber çalıştığım iş yaptığım falan kişiler var. Arkadaşlarım var orada, doktorayı bitirip oraya yerleşmiş olan arkadaşlarım var. Türk olmayanlar da var, Çinliler falan. Doktorayı bitirip oraya yerleştiler. Yale'de beraber çalıştığım insanlar var, onlarla görüşüyorum, konuşuyorum. Geldikleri oldu ziyaret için, o kadar. Ben konferansa falan gittim daha sonra, o kadar. (8 – Kadın, yaş 43)

Sürüyor, akademik olarak bağlantılarım devam ediyor. Arkadaşlık ilişkilerim devam ediyor, oradaki Türk, yabancı bazı arkadaşlarım var sık sık görüştüğüm. Hatta geçen hafta Amerika'daydım konferans için. Oradaki eski birlikte çalıştığım doktora hocam, eski doktora arkadaşlarım, Türkiye'den birlikte gittiğimiz arkadaşlarımı falan ziyaret etmek imkânım oldu. Sık sık da görüşüyorum onlarla. (56 – Erkek, yaş 36)

Türkiye'ye döneli henüz çok uzun süre geçmemiş olan aşağıdaki kişi Amerika'daki bir Türk-Amerikan Derneği'nin yöneticiliğini hâlen Türkiye'den sürdürmektedir.

STK olarak zaten şu an hâlâ bulunduğum eyalette Türk-Amerikan Derneği'nin başkanlığını yürütüyorum, devretmek üzereyim. Buraya ilk geldiğim dönemde, son bir senem yaklaşık kalmıştı. Hem arkadaşların ısrarıyla hem de gerçekten bir karışıklık, tekrardan bir hani komplike bir süreç başlamasın diye ben buradan çoğu şeyi başkan yardımcım vasıtasıyla şahsi bulunmamız gereken şeyleri sürdürdüm. Onun dışında, derneğin içerisinde yabancılar için, yabancı demeyeyim de işte Türkçe anadili olmayan insanlar için Türkçe kursu başlattık. Onun gene direktörlüğünü buradan sürdürüyorum falan. Çoğu şeyi online yapabildiğim için onu da son aylarında yapmayı tercih ettim.

(24 – Kadın, yaş 40)

Şu an Türkiye'de Amerikan şirketlerinde, global şirketlerde çalışmakta olanlar, Amerika'da geçirdikleri dönemde oluşturdukları bağlantıların dışında, şu anki işleri dolayısıyla da bazı bağlantıları olduğunu söylemiştir.

Arkadaş düzeyinde, zaman zaman yazıştığım şeyler var. İş bağlantılarım şirket değiştirdiğim için direkt olarak yok. Ama global bir şirkette çalıştığım için oranın Amerika ofisinden insanlarla çalışıyorum zaman zaman. (58 – Erkek, yaş 39)

Dediğim gibi, Amerikan şirketinde çalışıyorum ve orada bir kariyer gelişmesi ileride planlıyorum. Orada bazı finansal yatırımlarım var, ev değil ama yatırımlar var, işte emeklilikle ilgili fonlar vesaire. Green Card'ım vardı, geri verdim. Dediğim gibi, çok pişmanım ona. Çok yakın arkadaşlarım var. (26 – Kadın, yaş 41)

Yukarıdaki örnekte de görülebileceği gibi, 3 kişi Green Card sahibi olduğu hâlde, Amerika'ya düzenli olarak giriş-çıkış yapma mecburiyeti nedeniyle bir süre sonra Green Card'ı geri vermiştir.

Var var. Şöyle, Green Card'ımız vardı bizim, her altı ayda bir giriş çıkış yapıyorduk vatandaşlık almak için. Sonra ondan vazgeçtik. (35 – Kadın, yaş 43)

Sadece 3 kişi Amerika'da emeklilik fonları, 3 kişi de banka hesabı olduğunu belirtmiştir. Bir başka deyişle, bu tip ticari bağlantılar büyük çoğunluk için devam etmemektedir. 9 kişi ise Amerika'ya zaman zaman gidip gelmektedir. Bunları toplu olarak değerlendirdiğimizde, Amerika'yla kişisel bağlantılar ve bir düzeyde akademik bağlantı dışında devam eden çok güçlü bağlantılar olduğunu söylemek güçtür.

4. Türkiye'ye Dönüşü Kesin Dönüş Olarak Algılama, Tekrar Göç Etmek İsteme Almanya

Kesin dönüşle ilgili soruya sadece bir kişi cevap vermemiştir. Cevap veren 39 kişiden 24'ü (%62), Türkiye'ye dönüşünü kesin dönüş olarak algıladığını belirtmiştir. 12 kişi ise (%31) bunu bir kesin dönüş olarak düşünmediğini söylemiştir. 3 kişi ise (%7) bu konuda kararsızdır. Sonuçta, görüştüğümüz kişilerin çoğu Türkiye'ye kesin dönüş yaptığını düşünmektedir. Türkiye'deki yakın ilişkilerden memnun olmaları (2 kişi), yaşlarının ilerlemiş olduğunu düşünmeleri (4 kişi), buradaki mesleki koşullardan memnun olmaları ve tekrar başka bir ülkeye Türkiye'dekinden daha iyi koşullarla gitmenin zor olduğuna inanmaları (8 kişi), tekrar başka bir yerde yeni bir hayat kurmanın zor gelmesi (2 kişi) bunun kesin bir dönüş olduğunu düşüncelerinin arkasındaki başlıca nedenler olarak belirtildi.

Kesin evet, bundan sonra... Hiçbir şeye kesin dememek lazım, yüzde doksan dokuz diyelim ama.
(28 – Erkek, yaş 43)

Şartlar beni zorlamadıkça ben burada mesleki hayatımı bitirmeyi düşünmüyorum. (51 – Erkek, yaş 46)

Evet. Tekrar çünkü hayatımı toplayıp yeni bir yerde kurup sonra onu da dağıtıp tekrar başka bir yere gitmek falan gibi bir enerji görmüyorum kendimde. Kolay bir süreç değil o sonuçta ve iki kere

yaşadım onu. Bir Almanya'ya gittiğimde, bir dönüşte. Tekrar öyle bir dağıtıp toplama şeyine giremeyeceğim gibi. (57 – Kadın, yaş 36)

Bunun kesin dönüş olmadığını düşünenler ve kararsız olanlar, özellikle Türkiye'deki gelişmelerden dolayı tekrar gitmek gerekebileceğini düşünmektedir (12 kişi).

Çok da cesaretim kalmadı diyeyim ama aklımın bir köşesinde var tabii ki. Gerekirse giderim diye bir şey var. Politik meseleler yüzünden falan da gerekirse giderim diye bir şey var. Eşim için de aynı şey söz konusu, o da... Gerekirse gideriz diye bir şeyimiz var. (4 – Kadın, yaş 52)

Yani Türkiye'deki gelişmelerin gün be gün daha da kötüye gitmesi, yurt dışında hayatın çok daha rahat ve insanların birbirine saygılı olması, aile, çalışma, yaşam dengesinde orada çok daha iyi şartların olması, imkânların daha fazla olması, seyahat imkânlarının daha fazla olması, en basitiyle hem kendi hem ailemin güvenliği anlamında düşüncelerim ve endişelerim sebebiyle kesinlikle ve kesinlikle kesin dönüş değil. Hatta biz gelirken iki senelik deneme için geliyoruz dedik, bu iki sene nasıl olduysa beş buçuk sene oldu ama bu son değil diyorum. (21 – Erkek, yaş 38)

Bir önceki soruya ek olarak, görüştüğümüz kişilere ayrıca aynı ülkeye (Almanya'ya) ya da başka bir ülkeye tekrar yaşamak için gitmeyi düşünüp düşünmeyeceklerini sorduk. Soruya cevap veren 39 kişiden 9'u (%24) bu soruya "Evet", 15'i (%38) "Hayır", 15'i ise (%38) "Olabilir" diye cevap verdi. Bir önceki soruyla birlikte düşünüldüğünde bu sonuç ilginçtir. Çünkü her ne kadar 24 kişi Türkiye'ye dönüşünün kesin dönüş olduğunu söylese de bu kişilerden bazıları başka bir ülkede uzun süreli yaşamayı düşünebileceğini belirtmiştir. Ancak bu soruya "Evet" ya da "Olabilir" diyenlerin hemen hemen hepsi, başka bir ülkede yaşamak için aktif bir girişimde bulunmadığını da belirtmektedir. Bir fırsat çıkarsa bunu değerlendirebileceklerini, böyle bir fırsat olmadığı durumda ise böyle bir hazırlıklarının olmadığını/olmayacağını söylemişlerdir.

Görüştüğümüz kişilerden 5 tanesi, tekrar başka bir ülkede yaşamak gündeme gelirse, bunun Almanya olmasını tercih edeceğini belirtmiştir. Burada belirtilen temel sebep de orada uzun bir zaman geçirilmiş

olması, bir aşinalığın olması ve orada bulunan bağlantılar/tanıdıklardır. Ancak tüm görüştüğümüz kişiler içinde, bu çok küçük bir gruba karşılık gelmektedir. Geçmiş Almanya deneyimlerine rağmen, uzun süreli yaşamak için başka ülkeleri tercih edenler çoğunluktadır. Yaşamak için tercih edilecek ülkeler olarak en çok Amerika ve Kanada'dan bahsedilmiştir. Bu ülkelerin hem gelişmiş hem de göçmenler için daha yaşaması kolay ülkeler olduğunu, Almanya'da yaşanan ayrımcılık deneyimlerinin bu ülkelerde yaşanmayacağını düşünmektedirler.

Bana direkt sorarsanız, ben Amerika'ya gitmek isterim. Özellikle New York'u bir mimar olarak görmek isterim açıkçası. Amerika'yı çok sevdiğimden, hayran olduğumdan değil ama günümüze, çağımızın en gelişmiş ülkesi. Kendime katabileceğim çok şey olduğundan görmek isterim, yaşamak da isterim. Çünkü çok kültürlü bir toplum Almanya'dan daha iyidir açıkçası. O çektiğimiz sıkıntıyı Amerika'da çekmeyiz, açık ve net. Orada böyle üstün bir sınıf, kitle vardır belki ama Almanya'daki gibi değil. Almanya'daki gibi bir ırk yok çünkü. Kendim gitmedim hiç ama çok duydum yani. Yani fırsatım olsa kalkar Amerika'ya giderim, Avrupa'da bir ülkeye gitmem açıkçası. Ama tekrar bir göçü göze almak da çok kolay bir şey değil. Kendi ülkeme göç bile çok zor şu anda. (45 – Erkek, yaş 31)

Düşünürüm. Hatta aklımda ülke ismi de var yani aslında. Ben Kanada'yı çok düşünüyorum ama dediğim gibi, olsa bile daha geç bir zamanda olur herhâlde. (44 – Erkek, yaş belirtilmemiş)

Bir sonraki soruya verilen cevaplarda da gördüğümüz gibi, ülkedeki siyasi gelişmeler burada yerleşik olmak isteyenlerde “Bir gün gitmek gerekebilir” duygusu yaratmaktadır.

Hani Türkiye'nin geleceğini öngöremiyorum şu an. Beni zorlamadığı sürece benim gitmek için bir sebebim yok. (51 – Erkek, yaş 46)

Ülkemizin durumundan çok memnun değilim, birçok insan gibi. O yüzden hani küçücük de olsa bir açık kapı, bir gün acaba, çocuklarımı da büyüttükten sonra, yurt dışında okurlarsa hani belki ben de burada yapayalnız kalmayıp yanlarına gidebilirim. Hani öyle bir şey olabilir. Kategorikman hani

kesinlikle gitmem demiyorum ama yaşamak için şu anda arzulamam. Ama çok daha farklı bir boyuta gelirse Türkiye Cumhuriyeti, o zaman düşünebilirim. (55 – Kadın, yaş 43)

Amerika Birleşik Devletleri

Türkiye'ye gelişlerini kesin dönüş olarak algılayıp algılamadıklarıyla ilgili soruya sadece 15 kişi “Evet” cevabı vermiştir. 40 kişiden 16’sı bunu kesin dönüş olarak algılamadığını söylerken 9 kişi ise bu konuda kararsızdır. Tekrar uzun süre yaşamak için Amerika’ya ya da başka bir ülkeye gitmeyi düşünüp düşünmedikleriyle ilgili soruya da 13 kişi “Evet”, 23 kişi ise “Olabilir” demiştir. Sadece 4 kişi kesin olarak “Hayır” demiştir. Her ne kadar “Evet” ya da “Olabilir” demeleri kesin olarak ileride tekrar göç edeceklerini ya da böyle bir hazırlıklarının olduğunu göstermese de bu yanıtlara dayanarak, geriye göçle birlikte bu kişilerin çoğu için göç deneyiminin tamamlanmadığını, bir kez göç deneyimini yaşadktan sonra tekrar göç etme fikrine de daha açık hâle geldiklerini söyleyebiliriz (“Evet” ya da “Olabilir” diyenlerin gitmeyi düşünebileceklerini belirttikleri ülkeler: ABD, Avrupa Birliği ülkeleri, Japonya, Dubai, Rusya, İngiltere, Avustralya).

Biz bu şey meselesini çok sevdiik ya başka yerlerde yaşama olayını. Birisi bana burada aldığım kadar bir para başka bir ülkede verirse ve yapmak istediğim işse, bir beş sene de oraya gideriz. (17 – Erkek, yaş 38)

Almanya'dan dönen gruptan farklı olarak, Amerika'dan dönenlerin çoğu tekrar Amerika'ya gitme fikrine de sıcak bakmaktadır.

Aslında öyle, Amerika'yı düşünürüm ve hatta California'yı düşünürüm çünkü başka bir yere... Barcelona'ya gittim falan, yani diyorsun bir de İspanyolca mı, başka dil mi öğreneceğim falan. Herhâlde öyle gezmeye, konferansa falan giderim ama yaşamak için ciddi düşünmem oraları. Olursa artık yine Amerika'ya döneriz. (14 – Kadın, yaş 38)

Amerika. Adapte olurken yeterince çaba harcadım yani, o yüzden başka bir kültür istemiyorum yani. Oraya adapte oldum zaten, orayı biliyorum. Her türlü imkânı sunuyor yani, büyük şehir, küçük şehir, nereyi isterseniz. Amerika'ya giderim, evet. (19 – Kadın, yaş 42)

Tekrar başka bir ülkeye gidebileceklerini söyleyenlerin önemli bir bölümü, özellikle Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi durumun onları bu yönde düşünmeye ittiğini dile getirmiştir. Çalışma ve yaşam koşullarıyla ilgili duyulan hoşnutsuzluğa ülkedeki siyasi durumun kötüleşmesi de eklenince, tekrar Amerika'ya ya da başka bir ülkeye gitme fikri ortaya çıkmıştır. Ülkede durumun daha da kötüleşmesi durumunda “insanca bir hayat yaşayabilmek için” gitmek gerekebileceğini belirtenler olmuştur (14 kişi).

Ya kesin dönüş diyemem herhâlde çünkü yeni biz American Green Card'a başvurduk, o yüzden. Sonucu belli değil, çıkarsa bilmiyorum. Yani şöyle, ülkenin durumu beni de endişelendiriyor, eşimi de endişelendiriyor açıkçası ve opsiyonlarımızın fazla olmasını istiyoruz, daha insanca yaşam adına. Çünkü burada zorlandığım birçok şey var, hem çalışma saatleri hem de çalışma koşulları olsun hem de İstanbul'un genel durumu ve politik, ülkenin durumu da olsun endişelendiriyor. Yurt dışında da zaman zaman hem konferanslar çerçevesinde hem işte tatil için gidiyorum. Yani oradaki durumu da biraz görebiliyorum, o koşullar bana daha uygun geliyor. Daha rahat koşulları var açıkçası, o opsiyonu da açık tutmak isterim. Aktif olarak bakmıyorum, aktif olarak bakmam eşimle karar verdikten sonra olur, o da çok yakın bir zamanda değil. Ama en azından öyle bir karar verirsek, o opsiyonun açık olmasını istiyorum. Green Card'a da biraz o yüzden başvurduğum çünkü öyle bir şey olunca iş bulması nispeten daha kolay oluyor. (9 – Erkek, yaş 37)

Son aylarda hayır. Seçimler gelirken Türkiye çok tedirgin bir hâlde, o yüzden zaman zaman başka bir ülkeyi konuşurken buluyor kendini insan bu aralar. (58 – Erkek, yaş 39)

Gelecek açısından kaygılanıyorum. Çocuk yaparsak burada nasıl olur bilmiyorum.

-Buradaki gelişmeler mi sizi endişelendiriyor?

Siyasi, sosyal gelişmeler... Böyle bir toplumda çocuk yetiştirmek istemiyorum ben yani. Eğitim kalitesi çok düşük zaten. Düzgün okullar çok pahalı, karşılayamayacağın miktarlar. Sokakta mı ölecek, askerde mi ölecek belli değil. Bilmiyorum, belki üç beş sene sonra çocuk yapıp kaçmayı düşünebilirim. (42 – Erkek, yaş 34)

Türkiye'deki hayatlarıyla ilgili ters giden bazı şeyler olduğunda, tekrar gitmeyi değerlendirmektedirler. Amerika'da yaşayan Türklere büyük bölümünün, orada yaşadıkları süre boyunca Türkiye'ye dönme fikri üzerinde sürekli düşündükleri, sürekli bunu konuştukları daha önce anlatılmıştı. Öyle görünüyor ki, geri dönmüş olanlardan önemli bir bölümü için de tekrar Amerika'ya ya da başka bir ülkeye gitmek/gitmemek konusu sürekli üzerinde düşünülen ve konuşulan bir konudur.

Yani her zaman soru işareti var. Okulun durumu biraz böyle istemediğim gibi dediğim zaman, dönsek mi falan diyoruz. Her zaman aklımızda var. Bağlantılarımız da var. Biz biraz kendimizi aslında mobil hissediyoruz. Biraz aslında Amerika'da eğitim almış olmanın faydası o, yani her yerde iş bulabilirim, her yere gidebilirim gibi böyle bir... Yani her zaman aklımızda acaba dönsek mi diye kalıyor. Bir de çocuğum benim buraya döndükten sonra oldu, onun da çok etkisi var, çocuk için orası daha iyi mi, şimdi o gözle bakmaya başladığım için. Diğer türlü, çocuğun olmasa istediğin yere gidersin, yaparsın. Ama şimdi o olunca, o zaman eğitim sistemini de düşünmen lazım. (14 – Kadın, yaş 38)

5. İki Ülkeden Dönenlerin Karşılaştırması

Her iki ülkeye gidenlerin büyük çoğunluğu, Türkiye'den ayrılırken geri dönmek niyetiyle yurt dışına gittiklerini söylemiştir (ABD'den dönen 29 kişi, Almanya'dan dönen 26 kişi) . Her iki gruptaki kişiler, eğitimlerini tamamladıktan, belli bir süre iş deneyimi edindikten, bazı durumlarda ise belli bir miktar para biriktirdikten sonra dönmeyi düşünmüştür. Ancak her iki gruptaki kişiler için gittikten sonra bu karar revize

edilmiştir ve bazı durumlarda kalmayı düşündükleri süreden çok daha uzun zaman Almanya'da/ABD'de kalmışlardır (ABD'den dönen 13 kişi, Almanya'dan dönen 16 kişi).

Amerika'dan ve Almanya'dan gelenlerin verdikleri yanıtların en fazla farklılaştığı konu, negatif-pozitif ayrımcılık konusu olmuştur. Almanya'da yaşamış olan kişilerden daha azı, yabancı olduğu için kendisine olumlu anlamda farklı davranıldığını söylemiştir (9 kişi). Amerika'dan dönenler ise, özellikle üniversite ortamında, yabancı olmaktan dolayı olumlu davranışlar ve destekle karşılaştıklarından bahsetmiştir (20 kişi). Almanya'da yaşayan birçok kişi, Türk/yabancı olmasından dolayı kendisine olumsuz anlamda farklı davranıldığını düşünmüştür (26 kişi). Almanya'da yaşamış olanlar, hayatın birçok alanına yayılan çok sayıda ayrımcılık deneyiminden bahsettiler. Eğitim hayatında, iş hayatında ya da iş arama sürecinde, devlet kurumları ve görevlileriyle olan ilişkilerinde, gündelik hayatta ve sokakta uğradıkları negatif ayrımcılıkları anlattılar. Her ne kadar eğitim hayatlarında da ayrımcılık yaşadıklarından bahsetseler de, bu alanların içinde eğitim alanı ayrımcılık açısından diğerlerine göre nispeten daha korunaklı bir alan olarak tasvir edilmiştir. Diğer taraftan, Amerika'dan dönenlerin çok daha azı negatif ayrımcılığa uğradığını düşünmektedir (11 kişi). Negatif ayrımcılığa uğradığını düşünenler de, Almanya'da yaşayanlardan farklı olarak, bunların tekil örnek olduğunu, sistemle ilgili, yapısal bir soruna işaret etmediğini düşünmektedir. Amerika'da yaşamış olanlardan bir kısmı, Avrupa'da Türklere uygulanan ayrımcılığı kendilerinin deneyimlemediğini de vurgulamıştır. Bazıları dili aksanlı konuşmanın yabancı olduklarını gösteren temel gösterge olduğunu, aksandan dolayı zaman zaman farklı davranıldığını hissettiklerini anlatmıştır. Ancak bu konuda da görüşler çeşitlidir. Diğer bazı kişiler, dil konusunda etraflarından ciddi destekler aldıklarını da söylemiştir. Üzerinde genel olarak uzlaşılan bir konu, Almanya'ya benzer şekilde, eğitim kurumlarında ayrımcılığa daha az uğradıkları, iş arama süreçlerinde ya da profesyonel iş hayatına dahil olduktan sonra ayrımcılığı daha fazla deneyimledikleridir. Her iki ülkeyle ilgili, yaşanan şehir/bölgenin yabancı olarak ne ölçüde ayrımcılığa uğrayacağınız konusunda belirleyici olduğu anlatılmıştır.

Her iki ülkeden dönenler için, dönmelerinin arkasında birden çok sebep vardır. Ancak genel olarak baktığımızda, her ne kadar geri dönmelerinde birçok nedenin aynı anda etkili olduğunu belirtse de, daha duygusal ve kişisel sebepler dönme kararında çok daha etkili olmuştur (ABD'den dönen 35 kişi, Almanya'dan dönen 32 kişi). Aileye, arkadaşlara, alıştıkları kültüre ve çevreye duydukları özlem (memleket özlemi) ve kendilerini yalnız hissetmeleri en çok vurgulanan dönme sebepleridir. Ayrıca yakın bir aile bireyinin hastalığı ya da ölümü de geri dönüş kararını hızlandırmıştır (ABD'den dönen 7 kişi, Almanya'dan dönen 8 kişi). İş/kariyer ve maddi durumla ilgili sebepler çok daha az vurgulanmıştır (ABD'den dönen 5 kişi, Almanya'dan dönen 8 kişi). Amerika'dan dönenlerden farklı olarak, Almanya'dan geri dönenler için, belirtilen tüm diğer nedenlere ek olarak, ayrımcılık deneyimleri dönme kararında çok önemli bir rol oynamıştır (14 kişi). Amerika'da yaşamış olanlar, yabancı olarak yaşamanın zor olduğunu söyleseler de (10 kişi) ayrımcılığa uğramak dönüşün arkasındaki temel bir faktör olarak anlatılmamıştır.

ABD'den dönenlerle karşılaştığımızda, Almanya'dan dönenlerin ortalama uyum süresinin biraz daha kısa sürdüğü ve çok daha kolay olduğu söylenebilir (ABD: 1.8 yıl; Almanya: 1.5 yıl). Bunun bir sebebi, daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkiye-Almanya arasındaki mesafenin kısa ve uçak bileti fiyatlarının düşük olmasından dolayı, Almanya'da kalınan süre boyunca Türkiye'yi sık ziyaret edebilmiş olmalarıdır diyebiliriz. Bu Türkiye bağlamına yabancılaşmalarına engel olmuştur. Bir ikinci faktörün de Almanya'da yaşamış oldukları ayrımcılık, ırkçılık deneyimleri olduğu söylenebilir. Almanya'da yaşanan zorluklar, buradaki adaptasyon sürecinin daha kolay ve daha hızlı olmasını sağlamıştır.

Her iki ülkeden dönenlerin büyük bir kısmının Almanya'yla/ABD'yle kişisel bağlantıları devam etmektedir (ABD'den dönen 37 kişi, Almanya'dan dönen 29 kişi). Bir kısmı belli aralıklarla Almanya'yı/ABD'yi ziyaret etmektedir (ABD'den dönen 7 kişi, Almanya'dan dönen 11 kişi). Orada yaşadıkları dönemde tanıştıkları arkadaşlarıyla özellikle sosyal medya üzerinden ilişkiler devam etmektedir. Almanya'dan dönen kişilerden bazılarının hâlâ Almanya'da yaşamakta olan aile bireyleri ya da akrabaları bulunmaktadır (5 kişi).

ABD'den dönen bir kişi için bu tür aile/akraba bağları mevcuttur. Bu kişisel ilişkiler dışında, her iki ülkeden geriye dönenlerin Almanya'yla/ABD'yle akademik, profesyonel ya da ticari bağlantıları sınırlıdır (ABD'den dönen 14 kişi, Almanya'dan dönen 5 kişi). ABD'den dönenlerin akademik bağlantıları, Almanya'dan dönenlere göre biraz daha fazla olsa da çok kuvvetli bağlantıları olduğunu söylemek güçtür.

Amerika'dan dönenlere kıyasla, Almanya'dan dönmüş olan kişilerden daha fazlası Türkiye'ye dönüşünü kesin dönüş olarak düşünmektedir (ABD'den dönen 15 kişi, Almanya'dan dönen 24 kişi). Bunda, Almanya'dan dönenlerin yaş ortalamasının daha yüksek olmasının (ABD'den dönenlerin yaş ortalaması 38, Almanya'dan dönenleri yaş ortalaması 46), döndükten sonra geçen ortalama sürenin daha uzun olmasının (ABD'den dönenlerde dönüş sonrası geçen ortalama süre 4.5 yıl; Almanya'dan dönenlerde dönüş sonrası geçen ortalama süre 9 yıl), Almanya'da yaşanmış olan ayrımcılık deneyimlerinin etkisi olduğunu söyleyebiliriz (26 kişi). Ayrıca, Amerika'dan dönenlerin çok büyük bir bölümü, tekrar Amerika'da ya da başka bir ülkede yaşama deneyimine sıcak bakarken (36 kişi), Almanya'dan dönenlerin içinde buna sıcak bakan kişi sayısı daha azdır (24 kişi). Amerika'da yaşamış olanların çoğu, tekrar Amerika'da yaşama fikrine sıcak bakarken, Almanya'dan dönenlerin çoğu için aynı şey geçerli değildir. Ancak her iki gruptaki kişilerin bir bölümü, Türkiye'deki siyasi gelişmelerden dolayı tekrar gitmek gerekebileceğini de dile getirmiştir (ABD'den dönen 14 kişi, Almanya'dan dönen 12 kişi).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Nitelikli Türk göçmenlerin Almanya ve Amerika'dan geriye göçüne odaklanmayı amaçlayan bu çalışmanın, başta da belirtildiği gibi, dört temel sorusu vardır. Bu araştırmada, nitelikli göçmenlerin hangi sebeplerle ve hangi koşullarda Türkiye'ye geri döndükleri, döndükten sonra ne ölçüde ve ne şekillerde Türkiye'ye tekrar adapte oldukları, ne ölçüde Almanya'yla/Amerika'yla bağlantılarını devam ettirdikleri, dönüşlerini kesin dönüş olarak mı düşündükleri ya da tekrar göç etme niyetlerinin olup olmadığı temel sorularına yanıt aranmıştır. Ayrıca karşılaştırmalı bir çalışma olan bu araştırmada, bu konuların iki ülkeden geriye dönen kişiler için ne ölçüde farklılaştığına da bakılmıştır.

İlk soruyla, yani Türkiye'ye dönme sebepleriyle ilgili olarak söyleyebileceğimiz ilk şey, Türkiye'ye dönüşün çoğu durumda ekonomik motivasyonlara dayanan bir karar olmadığıdır. Bu açıdan çalışmamız, Razum vd.'nin (2005) ve Tılıç-Rittersberger vd.'nin (2011) geriye göçle ilgili bulgularını desteklemektedir: Geriye göçün sadece ekonomik faktörlerle açıklanması mümkün değildir; duygusal ve değerlerle ilgili sebepler geriye göç kararında önemli bir rol oynamaktadır. Hatta çalışmamızdaki nitelikli göçmenler için, geriye dönüşte kariyer de temel belirleyen faktör olmamıştır. Birçok durumda, Türkiye'ye geri dönüşün, dönen kişi için hem maddi anlamda hem de kariyer anlamında maliyetleri olmuştur. Geriye dönüşün arkasındaki temel sebepler daha çok aileye yakın olmak, arkadaşlara yakın olmak, içine doğduğu ve alışkın olduğu kültürde yaşamak, gündelik hayatta ana dilini konuşabilmek gibi daha kültürel, ailevi ve duygusal sebeplerdir. Ana-akım ekonomik yaklaşımların savunduğunun aksine, geriye göç rasyonel ekonomik bir hesaplamanın sonucunda gerçekleşmemektedir. Ancak burada kesinlikle vurgulanması gereken çok önemli bir bağlam sınıf boyutudur. Her ne kadar eğitim düzeyinin birebir kişinin sınıfını da göstereceğini iddia etmek hatalı olsa da, çoğu durumda üniversite ve üstü derecede eğitim, orta sınıf ya da üstü sınıf pozisyonuna karşılık gelmektedir. Bu durumda, nitelikli göçmenlere odaklandığımızda, aslında büyük oranda orta sınıf ve üstü göçmenlerin deneyimlerine odaklanmış olduğumuz söylenebilir. Çalışmamızda, geriye göçün ekonomik motivasyonlardan daha az etkilendiğini, kültürel, ailevi ve duygusal sebeplerin

geriye göç kararında çok daha etkili olduğunu iddia ederken de, bunu yine orta ve üstü sınıflara ait olan göçmenlerle ilgili söylemekteyiz. Göçmen işçinin deneyimine odaklandığımızda, çok daha farklı bir durumla karşılaşmamız söz konusu olabilir. Bir anlamda, geriye dönen nitelikli göçmen, Türkiye'ye geri dönerek maddi anlamda bir kayıp yaşamayı göze alabilen göçmandır. Maddi kayıp yaşasa bile, yaşam standardının belli bir seviyenin altına düşmeyeceğini garantiye alabilmektedir.

Geriye dönen nitelikli göçmenlerin bir bölümü, döndükten sonra buradaki yapısal koşullarda herhangi bir fark yaratamayacağını düşünerek dönmektedir. Yapısal sorunların kendi bireysel hayatını çok fazla etkilemeyeceği koşulları yaratmayı amaçlamaktadır. Çok sık tekrarlanan bir ifade "Ülkedeki gelişmeleri göz ardı etmeye ve bireysel hayatıma, aile hayatıma odaklanarak mutlu olmaya çalışıyorum." olmuştur. Bu kişiler zaten temelde alıştıkları kültürde yaşamak için geri dönmüştür. Daha uzun süreler Amerika ya da Almanya'da yaşadıkdan sonra, Türkiye'ye katkıda bulunabileceğini düşünerek dönen kişilerden önemli bir bölümü de döndükten sonra, kazandıkları nitelikleri uygulamaya koymalarının mümkün olmadığına karar vermiştir. Tüm bunları toplu olarak değerlendirdiğimizde, geriye dönen nitelikli göçmenlerin bir beyin kazanımı yarattığını iddia etmek mümkün görünmemektedir. Daha önceki bölümlerde Cerase'nin (1974) geriye göçle ilgili klasik tipolojisini tartışmıştık. Tekrar hatırlatmak gerekirse, Cerase bu çalışmasında dört tür geriye göçten bahsetmişti:

- i- Başarısızlık sebebiyle geriye göç (return of failure)
- ii- Muhafazakâr geriye göç (return of conservatism)
- iii- Emeklilik için geriye göç (return of retirement)
- iv- Yenilikçi geriye göç (return of innovation)

Bizim çalışmamızda gözlemlediğimiz, Türkiye'ye geri dönen nitelikli göçmenlerin geriye göçünün daha çok muhafazakâr geriye göç olarak nitelendirilebileceğidir. Dönerler daha çok alıştıkları kültürü, dili,

yaşam tarzını özledikleri için geriye göç gerçekleştirmişlerdir. Cerase'nin belirttiği son tür olan yenilikçi geriye göç, literatürde beyin gücü kazanımı olarak tartışılan kavrama karşılık gelmektedir. Ancak Türkiye'ye geri dönen kişilerin geriye göçünün bu türe örnek olacağını söylemek mümkün değildir. Fakat bulgular kısmında da tartışıldığı gibi, Almanya'dan geriye göçte, göç edilen ülke olan Almanya'da uğradıkları ayrımcılık da baskın bir rol oynamıştır. Batı Avrupa'da yaşayan Türkiye kökenli göçmenler tarafından algılanan ayrımcılığa ve bunun sonuçlarına dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu göçmenler tarafından algılanan ayrımcılığın etnik kimlik (Skrobanek, 2009; Hartmann, 2011), dini kimlik (Fleischmann, Phalet & Klein, 2011; Verkuyten ve Martinovic, 2012), entegrasyon (Vancluysen ve Van Craen, 2010), ve ayaklanmalar (Vandezande ve Phalet, 2011) üzerindeki etkisine dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Türkiye kökenli göçmenler tarafından algılanan ayrımcılığın depresyon ve diğer psikolojik sorunlarla bağlantısına odaklanan çok sayıda çalışma da bulunmaktadır (Mewes, Asbrock & Laskawi, 2015; Morawa ve Erim, 2014; Müller ve Koch, 2016). Bu çalışma ise Almanya'da yaşayan Türkiye kökenli göçmenler için algılanan ayrımcılıkla geriye göç arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Çalışmamıza katılan kişiler, eğitilmiş, nitelikli, orta ve üstü sınıf kişiler olarak her ne kadar göçmen işçiyle aynı konuma sahip olmadıklarını düşünseler de, yerleşik Türk imajı nedeniyle hayatın çeşitli alanlarında ayrımcılığa uğramışlar, bu da birçoğunun geriye dönüş kararında belirleyici olmuştur. Çalışmamız, var olan geriye göç sınıflandırmalarında "ayrımcılık sebebiyle geriye göç"ün de temel bir geriye göç türü olarak yer alması gerektiğini göstermektedir.

Geriye göç sonrası Türkiye'ye tekrar adaptasyon konusuyla ilgili temel bulgumuz, geriye dönenler için kendi ülkelerine tekrar alışmanın hiç kolay olmadığıdır. Geriye göçten sonra kişilerin kendi ülkelerine tekrar adaptasyon sürecinin göç edilen ülkeye ilk adaptasyon sürecine benzer şekilde zor bir süreç olduğu literatürde de tartışılmıştır (Cox 2004; Sussman, 2002, 2001, 2000; Gaw, 2000; Carlisle-Frank, 1992; Stelling, 1991; Zapf, 1991; Adler, 1981). Geriye göçten sonra adaptasyonda sıkıntılar yaşanmasının çok temel sebeplerinden biri kişilerin kendi ülkelerine geri döndüklerinde sorunlar yaşayacaklarını

düşünmemeleri ve buna hazırlıklı olmamalarıdır (Sussman, 2001; Martin, 1984; Adler, 1981). Ancak görüştüğümüz birçok kişinin belirttiği gibi, göç ettikleri ülkede geçirdikleri zaman süresince, hem ülke değişmiştir hem de onlar değişmiştir. Bunun etkisiyle, bazı durumlarda, Türkiye'ye tekrar adaptasyon süreci Almanya'ya/Amerika'ya adaptasyon sürecinden bile daha zor olmuştur. Bazıları “Yanlış olan bir şeye hiçbir zaman adapte olmak istemediklerini” ya da hiçbir zaman tam olarak adapte olamayacaklarını da belirtmiştir. Nitekim mülakatların bitiminden sonra görüştüğümüz kişilerle tekrar iletişime geçtiğimizde, bu kişilerden bazılarının tekrar başka ülkelere gittiklerini de tespit etmiş bulunmaktayız. Genel olarak tüm göçmenlerin, özelde de nitelikli göçmenlerin Türkiye'ye tekrar adaptasyonuna destek olacak mekanizmaların yaratılması gerektiği çok açıktır. Şu anda TÜBİTAK gibi kuruluşlar, ufak maddi tutarlar sağlayarak ya da düşük bütçeli projelerle nitelikli göçmenleri Türkiye'ye geri döndürme ya da buradaki araştırma ortamına adapte etme çabalarında bulunmaktadır. Böyle bir stratejinin çok dar kapsamlı ve faydasız olacağı çok açıktır. Nitelikli göçmenin geriye dönebilmesi ve burada kalması için kurumsallaşmış, profesyonel yapıların içine döneceğini bilmesi gerekir. Bu kurumsallaşmış yapıların içine dönenlerin tekrar adapte olması için profesyonel olarak düzenlenmiş oryantasyon programlarının bulunması önemlidir. Şu anki ortam, bu koşulları sağlamaktan çok uzaktır. Türkiye'ye geri dönüşü kesin dönüş olarak algılama ya da tekrar göç etmeyi isteme konusunda aldığımız cevapları da değerlendirerek, Türkiye'nin yapısal koşullarının ve siyasi gelişmelerin kalıcı olarak Türkiye'de kalmayı düşünenleri bile tekrar göç etmeye ittiğini söyleyebiliriz.

Araştırmamızın bir başka temel sorusu ise, geriye dönenlerin ne ölçüde ulusaşırı bağlantılarını devam ettirdikleri sorusudur. Cassarino'nun (2004) tartıştığı gibi, ulus-aşırı perspektifler, göçmenlerin ülkeleriyle göç ettikleri ülkeler arasındaki güçlü sosyal ve ekonomik bağlantılara odaklanmayı amaçlamaktadır. Ulus-aşırı aktiviteler, ulusal sınırların ötesinde düzenli olarak gerçekleşen sosyal ve ekonomik temaslar yoluyla sürdürülmektedir (Boccagni, 2011; Guarnizo, 2003; Kivisto, 2001; Portes, Guarnizo & Landolt, 1999; Smith ve Bailey, 2004; Glick-Schiller, 1997). Bu bakış açısına göre geriye göç, göç döngüsünün son noktasını oluşturmamaktadır; göç hikayesi geriye göçten sonra da devam etmektedir. Biz de bu perspektifi

takip ederek, geriye göçten sonra bu ulus-aşırı bağlantıların ne ölçüde devam ettiğini anlamaya çalıştık. Bu konuyla ilgili sorulara verilen cevaplar değerlendirildiğinde, sonuç geriye dönenlerin kişisel bağlantılarını devam ettirdikleri, ancak bunun dışındaki akademik, profesyonel, parasal, ticari, vs. bağlantıların çok zayıf olduğudur. Göç ettikleri ülkede yaşadıkları dönemde edindikleri yakın arkadaşlarla ilişkiler sıklığı azalarak özellikle internet ve sosyal medya üzerinden devam etmekte, diğer bağlantılar ise hızla kaybolmaktadır. Çoğu kişi zaten dönerken bu tür bağlantıları devam ettirmeyi çok da fazla önemsememiş görünmektedir. Ancak kendisi ya da çocukları göç edilen ülkenin vatandaşlığına sahip olan kişiler için bunun önemli bir bağ olduğu söylenebilir.

Kalkınma tartışmaları bağlamında değerlendirdiğimizde, Türkiye'ye geriye dönen nitelikli göçmenlerin geçmişte göç etmiş oldukları ülkeyle olan bağlantılarını devam ettirmelerinin ülke açısından faydalı olacağını söyleyebiliriz. Bu durumda bu bağlantıların devam ettirilebilmesi için neler yapılabilir? Öncelikle, eğitim ve profesyonel çalışma amacıyla göç etmekte olan nitelikli göçmenlere ya da Türkiye'ye geriye dönen nitelikli göçmenlere dair sistematik bilgi bulunmamaktadır. Herhangi bir programın ilk adımı, bu kişilere dair sistematik bilgi toplanması olacaktır. Geçmişte eğitim almış ya da çalışmış oldukları kurumlarla olan ilişkilerinin sürdürülebilmesi için program ve projeler geliştirilmesi bu ilişkilerin devam ettirilmesinde önemli bir role sahip olacaktır.

6. SUMMARY

This article looks at the return migration experiences of qualified Turkish migrants who came back to Turkey from Germany and the United States. As qualified returnees, we focused on those people who went to Germany/the US for further graduate education or professional work experience, and who lived in one of these countries for at least five years. We conducted a qualitative research which aimed to answer four main research questions:

1. What are the reasons behind the return migration of Turkish qualified migrants from Germany and the US?
2. To what extent have they got re-adapted to Turkey after return?
3. Do they still maintain connections with Germany/the US? What type of connections do they maintain?
4. Do they think of their return as permanent? Do they have intentions to remigrate?

According to our findings, we saw that the decision to return was most of the times not based on economic or professional factors; in many cases, return had been costly in the economic and professional senses. The major reasons behind return were emotional and cultural factors, like the desire to be close to the family and friends, to live in the culture that they are accustomed to, and to be able to speak the native language in daily life. Contrary to the arguments of mainstream economic theories, return does not seem to be a result of rational economic calculations. In a different way from the returnees from the US, for the returnees from Germany, discrimination in the host country was also a major reason for return. Secondly, about re-adaptation, we found that re-adaptation to Turkey was many times a harder process compared to their initial adaptation to the host country. Although re-adaptation took less time for the returnees from Germany especially because of the high frequency of contact during the period of migration, still for many returnees

it took long periods of time. There were also those who stated that they still could not adapt although long periods of time have passed after their return. Therefore, we found a lot of evidence for reverse culture shock experienced after return.

About the third question of the study about returnees' ongoing connections with Germany/the US, our research showed that although they maintain their personal relationships with the people they met in Germany/the US, they have very limited professional, academic, or commercial relationships that are still maintained. As longer time passed, their connections were getting even weaker. Compared to the returnees from the US, more returnees from Germany think of their settlement in Turkey as permanent. Most of the returnees from the US, to the contrary, are open to the idea of remigrating either to the US or to another country. Having said these, it is also crucial to emphasize that because of the current political developments in the country, returnees in both groups voiced their concerns about their future in Turkey. They were thinking that it may become necessary to leave the country at some point.

7. KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2011). *Turks in Europe: From Guestworker to Transnational Citizen*. New York: Berghahn.
- Abella, M. (1999). Migration, Transition and Development. *International Migration, Development and Integration: Towards a Comprehensive Approach* içinde. Sweden: Ministry for Foreign Affairs.
- Adler, N. J. (1981). Re-Entry: Managing Cross-Cultural Transitions. *Group and Organization Studies*, 6(3), 341–56.
- Ahmed, F. (1993). *Turks in America: The Ottoman Turk's Immigrant Experience*. Greenwich, Connecticut: Columbia International.
- Akman, V. (2014). Factors Influencing International Student Migration: A Survey and Evaluation of Turkey's Case. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 5 (11), 390-415.
- Allison, P., Davis-Berman, J., Berman, D.S. (2012). Changes in Latitude, Changes in Attitude: Analysis of the Effects of Reverse Culture Shock – A Study of Students Returning From Youth Expeditions. *Leisure Studies*, 31(4), 487–503.
- Ammassar, S., Black, R. (2001). *Harnessing the Potential of Migration and Return to Promote Development Applying Concepts to West Africa*. (Working Paper). Geneva: International Organization for Migration.
- Angın, Z. (2003). *Diasporas of Difference: Turkish Communities in Germany, Canada, and the United States*. (Doctoral dissertation). Colorado State University, Colorado, USA.
- Bali, R. N. (2006). From Anatolia to the New World: The First Anatolian Immigrants to America. *International Journal of Turkish Studies*, 12 (1&2), 53–69.
- Berry, J.W. (1997). Immigration, Acculturation and Adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46, 5–34.
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living Successfully In Two Cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 697-712.

- Boccagni, P. (2011). 'Migrants' Social Protection as a Transnational Process: Public Policies and Emigrant Initiative in the Case of Ecuador. *International Journal of Social Welfare*, 20 (3), 318-325.
- Boyce, C. & Neale, P. (2006). *Conducting In-Depth Interviews: A Guide for Designing and Conducting In-Depth Interviews for Evaluation Input*. Massachusetts: Pathfinder.
- Bürgin, A., Erzene-Bürgin, D. (2013). Educated in Germany, Working in Turkey: The Emigration Motivations of Persons of Turkish Origin. *German Politics*, 22(4), 461-476.
- Carling, J. (2008). The Human Dynamics of Migrant Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 31 (8), 1452-77.
- Carlisle-Frank, P. L. (1992). The Relocation Experience: Analysis of Factors Thought To Influence Adjustment to Transition. *Psychological Reports*, 70, 835-838.
- Cassarino, J. P. (2004). Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6(2), 253-279.
- Castles, S., De Haas, H. & Miller, M. J. (2014). *The Age of Migration Fifth Edition*. Palgrave Macmillan.
- Cerase, F. P. (1974). Expectations and Reality : A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy. *The International Migration Review*, 8 (2), 245-62.
- Cox, B. J. (2004). The Role of Communication, Technology, and Cultural Identity in Repatriation Adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 28(3-4), 201-219.
- Dashevsky, A., DeAmicus, J., Lazerwitz, B. & Tabony, E. (1992). *Americans Abroad: A Comparative Study of Emigrants from the United States*. New York: Plenum Press.
- Elveren, A. Y. (2016). *Brain Drain in Turkey: Causes and Consequences the Return Intentions of Turkish Doctoral Students in the US: Challenges, Opportunities, and Policy Recommendations in the Context of Economic Development*. Presidency for Turks Abroad and Related Communities, Ankara, Turkey.
- Ely, M., Anzul, M., Friedman, T., Garner, D. & Steinmetz, A. (1991). *Doing Qualitative Research: Circles within Circles*. London: Falmer.

- Fleischmann, F., Phalet, K., Klein, O. (2011). Religious Identification and Politicization in the Face of Discrimination: Support for Political Islam and Political Action among the Turkish and Moroccan Second Generation in Europe. *British Journal of Social Psychology*, 50(4), 628–48.
- Gaw, K. F. (2000). Reverse Culture Shock in Students Returning from Overseas. *International Journal of Intercultural Relations*, 24, 83–104.
- Gitmez, A. S. (1983). *Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler*. Istanbul: Alan.
- Glesne, C. & Peshkin, A. (1992). *Becoming Qualitative Researchers: An Introduction*. White Plains, NY: Longman.
- Glick-Schiller, N. (1997). The Situation of Transnational Studies. *International Journal of Plant Science*, 158, 65–80.
- Glick-Schiller, N., Basch, L., Blanc-Szanton, C. (1992). Towards a Definition of Transnationalism: Introductory Remarks and Research Questions. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645 (1), ix-xiv.
- Gmelch, G. (1980). Return Migration. *Annual Review of Anthropology*, 9: 135–59.
- Grabowski, J. J. (2005). Prospects and Challenges: The Study of Early Turkish Immigration to the United States. *Journal of American Ethnic History*, 25(1), 85-100.
- Guarnizo, L. E. (2003). The Economics of Transnational Living. *International Migration Review*, 37 (3), 666-699.
- Guezatta, C. (2004). Return Migration. *Journal of Immigrant & Refugee Services*, 2 (1-2), 109-117.
- Güngör, N. D. (2003). *Brain Drain from Turkey : An Empirical Investigation of the Determinants of Skilled Migration and Student Non-Return*. (Dissertation). Middle East Technical University, Ankara, Turkey.
- Güngör, N. D., Tansel, A. (2008). Brain Drain from Turkey: An Investigation of Students' Return Intentions. *Applied Economics*, 40, 3069–3087.
- Güngör, N. D., Tansel, A. (2014). Brain Drain from Turkey: Return Intentions of Skilled Migrants. *International Migration*, 52, 208–226.
-

- Hartmann, H. (2011). Perceptions of Everyday Interpersonal Discrimination among Young Men of Turkish Background in Cologne. *International Journal of Conflict and Violence*, 5 (1), 224–233.
- Healy, M., Perry, C. (2000). Comprehensive Criteria to Judge Validity and Reliability of Qualitative Research within the Realism Paradigm. *Qualitative Market Research*, 3(3), 118- 126.
- İçduygu, A. (2009). *International Migration and Human Development in Turkey* (MPRA Research Paper No.19235). UNDP.
- İçduygu, A., Sert, D. (2016). A Debate over Return Migration: The Case of Turkish Guest Workers in Germany. David L. Leal & Nestor P. Rodríguez (Ed.). *Migration in an Era of Restriction and Recession: Immigrants and Minorities, Politics and Policy* içinde (s.259-272). Berlin: Springer.
- Isbister, J. (1996). *The Immigration Debate: Remaking America*. West Hartford, Connecticut: Kumarian.
- Karpat, K. H. (1985). The Ottoman Emigration to America, 1860-1914. *International Journal of Middle East Studies*, 17 (2), 175-209.
- Kaya, I. (2004). Turkish-American Immigration History and Identity Formations. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 24 (2), 295–308.
- King, R. (2000). Generalization from the History of Return Migration. B. Gnosh (Ed.), *Return Migration: Journey of Hope or Despair* içinde (s. 7-55). Geneva: International Organization of Migration.
- King, R. (Ed.) (1986). *Return Migration and Regional Economic Problems*. London: Croom Helm.
- Kivisto, P. (2001). Theorizing Transnational Immigration: A Critical Review of Current Efforts. *Ethnic and Racial Studies*, 24 (4), 549–77.
- Köseman, Z. (2008). A General Socio-Cultural Outlook of the European and the Turkish Migration to the United States. *Sosyal Bilimler Dergisi* (3).
- Köşer-Akçapar, Ş. (2006). Do Brains Really Going Down the Drain? Highly Skilled Turkish Migrants in the USA and the 'Brain Drain' Debate in Turkey. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 22 (3), 79-107.

- Köşer-Akçapar, Ş. (2009). *Turkish Highly Skilled Migration to the United States: New Findings and Policy Recommendations*. (MiReKoc Research Report). Istanbul: Koç University, Migration Research Program.
- Köşer-Akçapar, Ş. (2012). Beyond Turkey's Borders: Long-Distance Kemalism, State Politics and the Turkish Diaspora. *Diaspora Studies*, 5 (2), 224–29.
- Köşer-Akçapar, Ş., Yurdakul, G. (2009). Turkish Identity Formation and Political Mobilization in Western Europe and North America. *Turkish Studies*, 10 (2), 139–47.
- Kurtulmuş, N. (1992). Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı: Beyin Göçü. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0 (37-38), 205-221.
- Kurtuluş, B. (1999). *Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Beyin Göçü*. İstanbul: Alfa.
- Levitt, P., Jaworsky, B. N. (2007). Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends. *Annual Review of Sociology*, 33 (1), 129–56.
- Lincoln, Y. S., Guba, E. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Martin, J.N. (1984). The Intercultural Re-Entry: Conceptualization and Directions for Future Research. *International Journal of Intercultural Relations*, 8, 115–134.
- McCracken, G. (1988). *The Long Interview*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Mewes, R., Asbrock, F., Laskawi, J. (2015). Perceived Discrimination and Impaired Mental Health in Turkish Immigrants and Their Descendants in Germany. *Comprehensive Psychiatry*, 62, 42–50.
- Morawa, E., Erim, Y. (2014). Acculturation and Depressive Symptoms among Turkish Immigrants in Germany. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 11(9), 9503-9521.
- Müller, M. J., Koch, E. (2016). Perceived Discrimination in Patients with Psychiatric Disorder and Turkish Migration Background in Germany. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 204 (7), 542-546.
- Nyberg-Sorensen, N., Van Hear, N., Engberg-Pedersen, P. (2002). The Migration–Development Nexus Evidence and Policy Options State–of–the–Art Overview. *International Migration*, 40, 3–47.

- Olesen, H. (2002). Migration, Return, and Development: An Institutional Perspective. *International Migration*, 40 (5), 125–50.
- Öztürk, M. (2001). *So Far From Home: Turkish Student Motivation and Access to Overseas Higher Education in The United States*. (Ph.D. Dissertation). Faculty of Graduate School, University of Southern California, Los Angeles, USA.
- Pazarcık, S. F. (2010). *Beyin Göçü Olgusu ve Amerika Birleşik Devletleri Üniversitelerinde Çalışan Türk Sosyal Bilimciler Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye.
- Pedersen, P. B. (1994). *Five Stages of Culture Shock: Critical Incidents around the World*. Westport, CT: Greenwood.
- Piercy, K. W. (2004). *Analysis of Semi-Structured, In-Depth Interview Data*. (Paper Presented at the Sixth International Conference on Social Science Methodology (RC33)). Amsterdam, Netherlands.
- Portes, A., Guarnizo, L. E., Landolt, P. (1999). The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, 22 (2), 217–37.
- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235.
- Razum, O., Sahin-Hodoglugil, N. N., Polit, K. (2005). Health, Wealth or Family Ties? Why Turkish Work Migrants Return from Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (4), 719-739.
- Rogers, R. (1984). Return Migration in Comparative Perspective. D. Kubat (Ed.), *The Politics of Return: Proceedings from the European Conference on International Migration Return* içinde (s. 277-299). New York: Center for Migration Studies.
- Saatçi, M. (2003). *Turkish Immigrants in the United States: Historical and Cultural Origins*. (Dissertation). Graduate School of Binghamton University - State University of New York, USA.
- Sirkeci, İ. (2002). Revisiting the Turkish Migration to Germany after Forty Years. *Siirtolaisuus-Migration*, 9–20.

- Skrobanek, J. (2009). Perceived Discrimination, Ethnic Identity and the Re-Ethnicisation of Youth with a Turkish Ethnic Background in Germany. *Journal of Ethnic & Migration Studies*, 35 (4), 535–54.
- Smith, D. P., Bailey, A. J. (2004). Editorial Introduction: Linking Transnational Migrants and Transnationalism. *Population, Space and Place*, 10 (5), 357–60.
- Smith, J.P. & Edmonston, B. (1997). *The New Americans: Economic, Demographic and Fiscal Effects of Immigration*. Washington, D.C: National Academy.
- Stelling, J. L. (1991). *Reverse Culture Shock and Children of Lutheran Missionaries*. (Doctoral dissertation). United States International University, Nairobi, Kenya.
- Stenbacka, C. (2001). Qualitative Research Requires Quality Concepts of Its Own. *Management Decision*, 39 (7), 551-555.
- Sunata, U. (2014). Tersine Beyin Göçünde Sosyal Ağların Rolü: Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Geriye Göç Deneyim ve Algıları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17 (34), 85–96.
- Sussman, N. M. (2000). The Dynamic Nature of Cultural Identity Throughout Cultural Transitions: Why Home Is Not So Sweet. *Personality and Social Psychology Review*, 4 (4), 355–73.
- Sussman, N. M. (2001). Cultural Transitions: Psychological Preparedness, Repatriation, and Attributions among American Managers. *International Journal of Intercultural Relations*, 25(2), 109-123.
- Sussman, N. M. (2002). Testing the Cultural Identity Model of the Cultural Transition Cycle: Sojourners Return Home. *International Journal of Intercultural Relations*, 26 (4), 391–408.
- Sussman, N. M. (2007). Identity Shifts as a Consequence of Crossing Cultures: Hong Kong Chinese Migrants Return Home. K. B. Chan, J. W. Walls & D. Hayward (Ed.). *East-West Identities: Globalization, Localization & Hybridization* içinde (s. 121-147). Leiden: Brill.
- Şenyürekli, A. R., Menjivar, C. (2012). Turkish Immigrants' Hopes and Fears around Return Migration. *International Migration*, 50 (1): 3–19.
- Şimşek, M. (2011). Opinions of the Turkish Postgraduates in the United States Regarding Return to Turkey: An Analysis in Terms Of Brain Drain. *Journal of Academic Research in Economics*, 3(1).

- Tılıç-Rittersberger, H., Çelik, K. ve Özen, Y. (2011). *Returning to "Home" from Germany: Reasons and dynamics of return migration*. (Conference Paper). Migration: Economic Change, Social Challenge - Interdisciplinary Conference on Migration, University College London.
- Vancluysen, K., Van Craen, M. (2010). *Integration and Perceived Discrimination: Two Competing Hypothesis Tested among Persons of Moroccan and Turkish Descent in Belgium*. (Paper to be presented at the QMSS2/ESF seminar Measuring Integration and Discrimination). Paris, INED.
- Vandezande, V., Phalet, K. and Swyngedouw, M. (2011). Do Feelings of Discrimination Explain the Riots in Brussels? A Comparison of Moroccan and Turkish Groups in Brussels and Antwerp. *Brussels Studies*, (47), 1-14.
- Verkuyten, M. and Martinovic, B. (2012). Social Identity Complexity and Immigrants' Attitude toward the Host Nation: The Intersection of Ethnic and Religious Group Identification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38, 1165–1177.
- Vertovec, S. (2007). *Circular Migration : The Way Forward in Global Policy ?* (Working Paper). Oxford, COMPAS.
- Wang, M.M. (1997). Re-entry and Reverse Culture Shock. K. Cushner & R. W. Brislin (Ed.), *Improving Intercultural Interaction: Modules for Cross-Cultural Training Programmes* içinde (s. 109-128). Thousand Oakes: Sage.
- Zapf, M.K. (1991). Cross-Cultural Transitions and Wellness: Dealing With Culture Shock. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 14, 105–109.
- Zeyneloğlu, S. ve Sirkeci, İ. (2014). Türkiye'de Almanlar ve Almancılar. *Göç Dergisi*, 1(1), 77-118.